

**SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ**

22

GÜZ 2006

- Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SÜİFD), hakemli bir dergi olup, yılda iki defa (Bahar/Güz) yayınlanır.
- Dergide telif, tercüme, makale, araştırma notu, tebliğ ve konferans metinleri, kongre, sempozyum, panel vb. tanıtımları, kitap, tez değerlendirmeleri, literatür incelemeleri, sadeleştirmeler, bilimsel röportajlar, çağdaş ve geçmiş ilim adamlarıyla ilgili tanıtımlar vb. yazılar yayımlanır.
- SÜİFD, tüm araştırmacılara açıktır. Bilimsel ölçütlere ve yayın ilkelerine uygun her çalışma dergide yayımlanabilir.
- Yayımlanacak yazılar 12 punto Times 1,5 satır aralığı standardında (resim, şekil, harita vb. ekler dahil) 30 sayfa (A4) geçmemelidir. Bir yazanın aynı sayıda toplam sayfa sayısı 30'u geçmeyecek şekilde en fazla 2 makalesi yayımlanabilir. Hakemli çalışmaların dışındaki (tanıtımlar, bilimsel röportajlar, biyografiler vb.) buna dahil değildir.
- Makalelerin 100–150 kelime arası özeti ve bu özeti iki dilde (Arapça ve bir Batı dilinde) çevirisi; yabancı dilde yazılan makalelerin ise Türkçe ile Arapça çevirisi verilir. Arapça bir makalenin Türkçe ve herhangi bir Batı dilinde özeti verilmelidir. Makale başlığının ise İngilizce çevirisi yapılır.
- Yazılar (tercümeler orijinal metinleriyle birlikte) üç nüsha halinde editöre teslim edilir. Bunlardan ikisinde yazarın tanıtıcı isim ve akademik ünvanı yer almaz.
- Makaleler en az iki hakemin incelemesinden geçtikten sonra yayımlanır.
- Yazıların bilimsel, hukukî ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Yayımlanmayan yazılar iade edilmez.
- Her sayının hakemleri o sayıda belirtilir.

S.Ü. İlahiyat Fakültesi Adına Sahibi

Prof. Dr. Ahmet Önkal

Editör

Prof. Dr. Mehmet Bayyigit

Yayın Yürütme Kurulu

Prof. Dr. A.Turan Yüksel,
Prof. Dr. Ahmet Yaman,
Doç. Dr. M. Bahaüddin Varol,
Doç. Dr. Ahmet Çaycı,
Doç. Dr. Abdülkerim Bahadır,
Yrd. Doç. Dr. Seyit Bahçıvan,
Arş. Gör. Dr. Huriye Martı,
Arş. Gör. Dr. Muhiddin Okumuşlar,
Arş. Gör. Dr. Fikret Karapınar,
Arş. Gör. Dr. Lütfi Cengiz,
Arş. Gör. Mehmet Harmancı,
Arş. Gör. Doğan Kaplan,
Arş. Gör. Necmeddin Güney.

Danışmanlar Kurulu

Prof. Dr. Ünver Günay (Erciyes Üniversitesi),
Prof. Dr. Mustafa Fayda (Marmara Üniversitesi),
Prof. Dr. Bilal Kuşpınar (Mc. Gill University),
Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal (Ankara Üniversitesi),
Dr. İbrahim Kalın (Colloge of The Holy Cross, İSAM),
Prof. Dr. Ahmet Önkal, Prof. Dr. Hüsametdin Erdem,
Prof. Dr. Bilal Saklan Prof. Dr. Mustafa Tavukçuoğlu,
Prof. Dr. Mehmet Aydın, Prof. Dr. M. Ali Kapar
Prof. Dr. Mustafa Uzunpostalıcı, Prof. Dr. İsmet Ersöz,
Prof. Dr. Süleyman Toprak, Prof. Dr. Zekeriya Güler,
Prof. Dr. İ.Hakkı Sezer, Prof. Dr. Mehmet Bayyigit
Doç. Dr. Şahin Filiz, Doç. Dr. Fevzi Günüş,
Doç. Dr. Dilaver Gürer, Doç. Dr. A.Saim Antan,
Doç. Dr. Naim Şahin, Doç. Dr. Ahmet Yılmaz,
Doç. Dr. Bayram Dalkılıç,
Doç. Dr. Abdülkerim Bahadır
Yrd. Doç. Dr. Seyit Bahçıvan,

İletişim Adresi

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
42090 Meram/KONYA
Tel-Fax: 0332.323 82 50-51 / 323 82 54
e-posta: ilahiyatdergisi@selcuk.edu.tr

ISSN: 1300 – 5057

“ÂDEMOĞLUNUN İKİ VADI MALI OLSA” RİVAYETİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

-Kur’ân’da Eksiklik İddiaları Bağlamında-

GİRİŞ

İslâm’ın temel bilgi kaynağı olan Kur’ân-ı Kerîm, esas itibarıyla, Allah’ın insanlığa gönderdiği mesajın özünü oluşturmaktadır. Onun orijinal şekliyle korunup, sonraki nesillere ulaştırılması, Müslümanların dinî düşüncelerinin korunması açısından son derece önemlidir. Önceki semavî kitapların orijinal yapısının korunamaması, bu dinlerin bozulmasına sebep olmuştur. Kitaplarını koruyamayan ümmetler, doğru din anlayışlarını da kaybetmişlerdir.

Peygamberler vasıtasıyla insanlara ulaştırılan vahyin, zamanında bir araya getirilip bir kitap halinde derlenememesi, sonradan bunun içine peygamberin ve inananlar arasında etkili olan müminlerin sözlerinin ilâvesi gibi art niyet taşımayan ilâveler yapılmasına ve zamanla onların da vahiy gibi algılanmasına yol açmıştır. Bu ilâvelerle önce dinin kaynağı olan ilâhî kitap, buna bağlı olarak da din tahrife uğramıştır. Geçmiş ümmetler arasında cereyan eden bu tür tahrif faaliyetlerini, Kur’ân-ı Kerîm bize haber vermektedir.¹ İlâhî mesajı aktarma sorumluluğu taşıyan Hz. Peygamber’in daha vahyin nazil olmaya başladığı dönemin başlarında gerekli titizliği göstererek vahyi dinlerken bile hemen ezberleme telaşına kapıldığını haber veren ayetler bulunmaktadır.² İnen ayetleri bir taraftan ezberleyip ezberleten Hz. Peygamber, bir taraftan da onları vahiy kâtiplerine yazdırmaktaydı. Dönemin kıt imkânları zorlanarak, düzgün beyaz taşlara, tahtalara ve ince derilere yazılan ayetler, daha sonra bu malzemeler ile birlikte insanların ezberlerinden yararlanılarak bir araya getirilmiştir.³ Hz. Peygamber’in kararlı tutumu ve hassasiyeti ile beraber yürütülen bu faaliyetlerle birlikte, ayrıca bir süre Kur’ân dışında başka bir şey yazımının durdurulduğunu görmekteyiz. Nebî (s), “Benden Kur’ân’dan başka bir şey yazmayın. Kim benden Kur’ân’dan başka bir şey yazmışsa, onu imha etsin”⁴ buyurarak, Kitabullah’a başka bir şey karışmasının önüne geçmeye çalışmıştır.

¹ Bkz. Bakara suresi (2), 75; Nisâ’ suresi (4), 46; Mâide suresi (5), 13, 41.

² Bkz. Kıyâme suresi (75), 16-19.

³ Bkz. Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu'l-Buhârî*, (I-VIII, thk. Abdülazîz b. Abdullah, Beyrut, 1994), Fedâilü'l-Kur’ân, 3 (4986); Ahkâm, 37 (7191); Tefsîr, 9 (4679); Tirmizî, Muhammed b. İsmâ, *Sünenü't-Tirmizî*, (thk. Sıtkı Cemîl Attâr, Abdülkâdir İrfân, I-V; Beyrut, 1994), Tefsîr, 9 (3114).

⁴ Bkz. Müslim, b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, (I-V, thk. M. Fuâd Abdülbâkî, Kahire, 1991) Zühd, 72 (3004); Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman, *Sünenü'd-Dârimî*, thk., Mahmûd Ahmed

Gerek Hz. Peygamber, gerekse sahabe döneminde titiz çabalarla korunup aslî şekliyle muhafaza edilmeye çalışılan Kur'ân'ın tahrife uğrayıp uğramadığı, elimizde mevcut olan Mushafta eksiklik olup olmadığı konusu farklı gaye ve amaçlarla gündeme getirilmiştir. Yahudi ve Hıristiyan oryantalistler kendi kitaplarında olduğu gibi bir tahrifin Kur'ân'da da olduğunu ispat etme gayesini esas alan faaliyetlerde bulunurken, dinî-siyasî temellere dayanan bazı fırkaların fanatik mensupları da, kendi düşüncelerini ortaya koyan ayetlerin mevcut Kur'ân'da bulunmadığını iddia etmekten geri kalmamışlardır. Bunun dışında, hadis kaynaklarında karşımıza çıkan bazı ifadeler ve bu sürecin gelişimi ile ilgili farklı algılamaları aksettiren rivayetler de bu kapsamda bir problem teşkil etmektedir. Bunlardan birisi de “Âdemoğlunun iki vadi malı olsa, üçüncüsünü de ister. Âdemoğlunun kamını ancak toprak doldurur” rivayetidir. Farklı lâfızlarla aktarılan bu ifade, bazı rivayetlerde bir Kur'ân ayeti olarak aktarılırken, bazılarında ise hadis olarak nakledilmektedir. Genel kabul gören kaynaklarda bunu ayet olarak nakleden rivayetlerin bulunması, Kur'ân'da eksiklik iddialarını destekleyen bir şüphe ve tereddüt kaynağı olmaktadır. Bu kaynaklara duyulan güvenden hareketle, bu rivayetler kabul edilecek olursa, Kur'ân'da eksiklik iddialarını kabul için de kapı aralanmış olacaktır. Ya da bu tür rivayetlere yer vermeleri sebebiyle bu kaynaklar hakkında genelleyici ithamların önü açılmış olacaktır. Bu ikilemden kurtulmak için, söz konusu rivayetlerin önemli kaynaklardaki çeşitli varyantlarını inceleyen çalışmaların yapılması bir zaruret haline gelmiştir. İşte biz de makalemizde, yukarıda işaret ettiğimiz rivayeti tetkik ederek değerlendirmeye çalışacağız.

Dipnotlarda, rivayetleri makbul olan sika râvîlerle ilgili bilgilerin yer aldığı kaynakları vermekle yetineceğiz. Tevsikinde ihtilâf edilen, cerh edilen ve rivayetin zaaf yönünü oluşturan râvîlerle ilgili cerh ve tadil bilgilerini vereceğiz. Sonraki senetlerde, açıklama gerektiren bir sebep olmadıkça daha önce tanıtılan râvîler hakkında, tekrar bilgi verilmeyecektir. Bu bilgileri esas alarak, sened tenkidi yapacağız. Rivayetlerin çok olması sebebiyle, muhtevası arasında fark olmayan rivayetleri, aynı sahâbîden aktarılmasını da dikkate alarak birleştirmeye çalışacağız. Esas rivayetten sonra diğer rivayetlere atıfta bulunarak, senedleri ile ilgili sıhhat ve zaaf yönüne işaret edeceğiz. Daha sonra rivayetlerin metin tahlili ve değerlendirmesini yaparak, ulaşılan sonuçları kaydedeceğiz. Çalışmamızın ana çerçevesine bu şekilde işaret ettikten sonra, rivayetleri incelemeye geçebiliriz.

I-RİVAYETLER VE SENED DEĞERLENDİRMELERİ

1- Ayet Olduğunu veya Ayet Olma İhtimalini Aktaran Rivayetler

a- İbn Abbâs Rivayetleri

Muhammed (227/842)⁵- Mahled (193/809)⁶- İbn Cüreyc (149/766)⁷- Atâ' (114/732)⁸- İbn Abbâs (68/687)⁹- Rasûlullah (s) şöyle buyurmuştur: “Âdemoğlunun bir vadi malı olsa, onun bir misli kadar daha olmasını ister. Âdemoğlunun gözünü ancak toprak doyurur. Allah tevbe edenin tevbesini kabul eder. İbn Abbâs, “Bunun Kur’ân’dan (bir ayet) olup olmadığını bilmiyorum, İbnü’z-Zübeyr’in (73/692)¹⁰ bunu minberde naklettiğini işittim” demiştir.¹¹

⁵ Muhammed b. Sellâm el-Beykendî hakkında bilgi için bkz. Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *el-Kâşif fi ma’rifeti men lehû fi’l-kütübî’s-sitte*, (I-III, thk, Sıdkî Cemîl Atâr, Beyrut, 1997), III, 35 (4951); Sezin, Fuat, *Buhârî’nin Kaynakları*, (Ankara, 2000), 283.

⁶ Mahled b. Yezîd el-Harrânî, İbn Cüreyc’den hadis almış, ondan da Muhammed b. Selâm el-Beykendî rivayette bulunmuştur. Ebû Dâvûd ve İbn Maîn sika olduğunu, Ahmed b. Hanbel, rivayetinde vehme düştüğünü, söylemiş, Ebû Hâtîm ise sadûk, Zehebî, sâlihu’l-hadîs demiştir. Bkz. İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahman, *Kitâbü’l-cerh ve’t-ta’dîl*, (I-IX, Dâru lhyâi’t-Türâsî’l-Arabî, Beyrut, 1952), VIII, 347 (1591); Mizzî, Cemâlüddîn Yûsuf, *Tehzîbü’l-kemâl fi esmâ’ir-ricâl*, 6. bsk., I-XXXV, thk. Beşşâr Awvâd Ma’rûf, Müessesetü’r-risâle, Beyrut, 1994), XXVII, 343-345 (5843); Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Mizânü’l-i’tidâl fi nakdi’r-ricâl*, I-IV, (thk., Ali Muhammed el-Bicâvî, Dâru’l-fıkr, Beyrut, 1963) IV, 84 (8394); a. mlf., *el-Muğnî fi’l-duafâ’*, I-II, thk., Ebu’z-Zehrâ Hâzîm el-Kâdî, Dâru’l-Kütübî’l-ilmîyye, Beyrut, 1997), II, 394 (6142); İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, *Tehzîbü’l-tehzîb* (I-VI, thk. Ömer Selâmî, Ali b. Mes’ûd, Beyrut, 1996, Dâru’l-Ma’rife), V, 374 (7715); a. mlf., *Lisânü’l-mizân*, (I-VII, Müessesetü’l-A’lâ, Beyrut, 1971), VII, 381 (4796).

⁷ Abdülmelik b. Abdülazîz b. Cüreyc, Atâ' ve Ebu’z-Zübeyr’den hadis almış, ondan da Mahled b. Yezîd ve Haccâc b. Muhammed el-Mesîsî rivayette bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel, onun mürsel olarak rivayet ettiği bazı hadisler mevzudur; Ebû Hâtîm, sâlihu’l-hadîs; İcîf sika; Dârakutnî ise, İbn Cüreyc’in tedfîsinden sakın demiş; İbn Hibbân, *es-Sikât*’ına almışsa da tedfîsine işaret etmiştir. Müt’a nikâhî ile yetmiş kadar kadınla evlendiği nakledilmektedir. Bkz. İbn Ebî Hâtîm, age., V, 356-357 (1687); İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed, *Kitâbü’s-sikât*, (I-X, Dâru’l-Fıkr, Beyrut, 1973), VII, 93; Mizzî, age., XVIII, 338-352 (3539); Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Ma’rifetü’r-ruvât el-mütekelleme fihim bimâ lâ yûcibü’r-red*, (thk., İbrahim Sa’dâ İdrîs, Dâru’l-ma’rife, Beyrut, 1986), 139 (218); a.mlf., *Mizânü’l-i’tidâl*, II, 659 (5227); a. mlf., *el-Muğnî*, II, 12 (3827); İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 476-478 (4902); a. mlf., *Lisân*, VII, 292 (3877).

⁸ Atâ b. Ebî Rabah, İbn Abbâs’tan hadis almış, ondan da İbn Cüreyc rivayette bulunmuştur. Onun hakkında İbnü’l-Medînî sika demiş, Ebû Hanîfe, Atâ’dan daha faziletli bir kimseyle karşılaşmadım demiştir. Ahmed b. Hanbel’in, “(سمعت : işittim) diyerek rivayet etmedikçe, Atâ’nın Âişe (r.a.)’den aktardığı rivayetleri ile ihticâc olunmaz” dediği nakledilmiştir. Ancak burada, Atâ’, hadisi سمعت diyerek nakletmiştir. İbnü’l-Medînî şöyle demiştir: İbn Cüreyc ve Kays b. Sa’d, hayatının sonunda Atâ’dan rivayeti terk ettiklerini söylemiştir. Bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 123-125 (5380).

⁹ İbn Abbâs’ın hayatı için bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyizi’s-sahâbe*, (Amman, 2002, Beytü’l-Efkârî’d-Devliyye), 1726-1727 (12120); 795-796 (5423); a. mlf., *Tehzîb*, III, 170-172 (3953).

¹⁰ Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm’ın hayatı için bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, II, 82 (2744); İbn Hacer, *el-İsâbe*, 772-773 (5290); a.mlf., *Tehzîb*, III, 132-133 (3850).

¹¹ Buhârî, Rikâk, 10 (6437). VII, 224.

Aynı rivayeti Müslim, Züheyr b. Harb (234/848)¹² ve Hârûn b. Abdullah (243/857)¹³- Haccâc b. Muhammed (206/821)¹⁴- İbn Cüreyc- Atâ'- İbn Abbâs: Rasûlullah (s) tarikiyle sadece "...Âdemoğlunun gönlünü ancak toprak doyurur." şeklindeki bir lâfız farklılığıyla rivayet etmiştir.¹⁵ İlk üç râvîsi aynı olan hadislerin birincisindeki "gözünü" kelimesinin yerini "gönlünü" kelimesi almıştır.

b- Übey b. Ka'b Rivayetleri

Mahmûd b. Gaylân (239/853)¹⁶- Ebû Dâvûd (204/819)¹⁷- Şu'be (160/777)¹⁸- Âsım (128/746)¹⁹- Zir b. Hubeyş (87/706)²⁰- Übey b. Ka'b, Rasûlullah (s)'in kendisine şöyle dediğini rivayet etmiştir: *Allah Teâlâ, sana (Kur'ân) okumamı emretti. Sonra, "Kitap ehlinde kâfir olanlar..."²¹ suresini okudu. Bu esnada Peygamber (s) ona "Allah katında makbul olan din, ne Yahudilik ne de Hıristiyanlıktır, dosdoğru olan İslâm dinidir. Kim bir hayır işlerse, Allah onu gizlemez"²² ayetini okudu. Nebi (s) şunu da okudu: "Âdemoğlunun bir vadi malı olsa, ikincisini de ister. İkincisi olsa, üçüncüsünü de ister. Âdemoğlunun kamını ancak toprak doyurur.*

¹² Züheyr b. Harb hakkında bilgi için bkz. İbn Hibbân, Muhammed, *Kitâbü's-sikât* (I-X, Haydarabad, 1973), VIII, 256-257; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 279 (1674); İbn Hacer, *Tehzîb* II, 206-207 (2390);

¹³ Hârûn b. Abdullah b. Mervân el-Bağdadî hakkında bilgi için bkz. İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, IX, 239; Zehebî, *el-Kâşif*, III, 201 (5991) ; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 9 (8487).

¹⁴ Haccâc b. Muhammed el-Mesîsî hakkında bilgi için bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, I, 163 (952); İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 507 (1343).

¹⁵ Müslim, *Zekât*, I 18 (1049). II; 726.

¹⁶ Mahmûd b. Gaylân el-Adevî hakkında bilgi için bkz. İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, IX, 202; Zehebî, *el-Kâşif*, III, 107 (5392); İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 366 (7690).

¹⁷ Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd et-Tayâlisî, Şu'be'den hadis almış, ondan da Mahmûd b. Gaylân rivayette bulunmuştur. Ebû Hâtim, çok hata ettiğini söylemiştir. İclî sika demiş, İbn Hibbân *es-Sikât*'ında zikretmiştir. Bkz. İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, VIII, 275; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 345 (2100); İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 398-400 (2983).

¹⁸ Şu'be b. Haccâc el-Ezdî, İbn Sa'd ve İclî sika olduğunu söylemişlerdir. Dârakutnî, Şu'be'nin rical konusunda hata ettiğini söylemiştir. Bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, II, 11 (2298); İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 494-498 (3257).

¹⁹ Âsım b. Behdele, Zir b. Hubeyş'den hadis öğrenmiş, ondan da Şu'be rivayette bulunmuştur. İbn Sa'd, sika olduğunu ancak rivayetinde çok hata yaptığını söylemiştir. İclî sika, İbn Ma'in ise lâ be'se bih, Ebû Hâtim, sâlihu'l-hadîs, İbn Uleyye ve Nesâî seyyiü'l-hıfz demişlerdir. Hammâd b. Seleme ise hayatının sonunda ihtilata düştüğünü söylemiştir. Yahyâ el-Kattân hafızasının iyi olmadığını söylemiştir. Zehebî, hadiste sebt olmadığını kaydetmiştir. Bkz. İbn Ebî Hâtim, *age.*, VI, 340-341 (1887); Mizzî, *age.*, XIII, 473-479 (3002); Zehebî, *Mizân*, II, 357 (4068); a. mlf., *el-Muğni*, I, 508 (2995); a. mlf., *Ma'rifetü'r-ruvât*, I 22 (168); İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 28-29 (3545).

²⁰ Zir b. Hubeyş hakkında bilgi için bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, I, 274 (1642); İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 194 (2350).

²¹ Beyyine Suresi (98), I.

²² Elimizde mevcut olan Mushafta, bu lâfızlara uyan bir ayet bulunmamaktadır. Buna en yakın anlamlı ihtiva eden ayet şudur: "*İbrahim ne Yahudi idi, ne de Hıristiyan'dı. Fakat Allah'ı tanıyan dosdoğru bir Müslüman'dı. Müşriklerden de değildi.*" Bkz. Âl-i İmrân suresi (3), 67. Muhtemelen râvîlerden biri, ayetin metnini karıştırmış olmalıdır.

Ancak Allah tevbe edenin tevbesini kabul eder.” Tirmizî bu hadisin, hasen-sahih olduğunu belirtmiştir.²³

Ahmed b. Ali b. Müsennâ (?)- Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (235/849)²⁴- Ebû Muâviye (195/811)²⁵- Şeybânî (129/746)²⁶- Yezîd b. Esam (103/721)²⁷- İbn Abbâs şöyle demiştir: Bir adam bir şey istemek üzere, Hz. Ömer'in yanına geldi. Ondaki fakirlik görüntüsü sebebiyle, tepeden tırnağa onu süzen Ömer (ra), ona “ne kadar malın var?” dedi. “Kırk devem var” dedi. Bunun üzerine, İbn Abbâs (aralarında geçen konuşmayı) şöyle aktarır: “Âdemoğlunun iki vadi altını olsa, onlara ildâveten üçüncüsünü de ister. Âdemoğlunun kamını ancak toprak doyurur. Allah, tevbe edenin tevbesini kabul eder” buyuran Allah ve Rasûlü doğru söylemiştir dedim. Ömer, bana “Sen ne diyorsun?” dedi. Ben de, “Übey b. Ka'b bana böyle okuttu” dedim. Ömer, “Haydi ona gidelim” dedi. Onun yanına gittik. Ömer, “Bu ne diyor böyle?” diyerek olanları anlatınca; Übey:²⁸ “Rasûlullah (s) bana böyle okuttu” demiştir.²⁹

²³ Tirmizî, Menâkıb, 32 (3818). V, 436. Aynı hadisin başka bir tarihten rivayeti için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 131-132. Elbânî, Tirmizî rivayetini kendi görüşüne (bunun ayet olduğuna) delil olarak aktarmıştır. Ancak, yine Übey'den nakledilen Buharî'nin tahrîc ettiği (Rikâk, 10 (6440)'daki rivayette Übey'in “Tekâsür suresi nazil oluncaya kadar bunu bir ayet zannediyorduk” demesiyle ilgili rivayeti eserine aldığı halde, ikisi arasındaki çelişkiden söz etmemiştir. Belki de görüşünü zaafa uğratacağından göz ardı etmiş olabilir. Bkz. Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Silsiletü'l-ehâdisi's-sahîha*, (I-VII, Riyad, 1996), VI, 962-963.

²⁴ Ebû Bekr b. Ebî Şeybe. Esas adı, Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe'dir. bkz., İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 293. Onun hakkında bilgi için bkz. İbn Hibbân, *Kitâbü's-sikât*, VIII, 358; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 120 (2977); İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 239-240 (4145).

²⁵ Ebû Muâviye Muhammed b. Hâzîm, İbn Ebî Şeybe'den hadis almıştır. İbn Maîn onun A'meş'ten rivayetlerinin sağlam olduğunu, ancak Ubeydullah b. Ömer'den münker rivayetleri olduğunu belirtir. İbn Sa'd, Mürcie'den olduğunu ve tedlîs yaptığını, Ahmed b. Hanbel, onun A'meş'ten başkasından olan rivayetlerinin muzdarib olduğunu belirtmişlerdir. Bkz. İbn Ebî Hâtim, age, VII, 246-248 (1360); Mizî, age., XXV, 123-133 (5173); Zehebî, *el-Kâşif*, III, 22 (4866); a. mlf., *Mizân*, IV, 575 (10618); İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 83-85 (6884).

²⁶ Ebû İshâk Süleyman b. Ebî Süleyman eş-Şeybânî, Yezîd b. Esam'dan hadis almıştır. Onun hakkında İbn Maîn, Ebû Hâtim, Nesâî ve İcîf sika demişlerdir. Zehebî ise mechûl demiştir. Bkz. İbn Ebî Hâtim, age., IV, 122 (531); Zehebî, *el-Kâşif*, I, 129 (2113); İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 407 (3001).

²⁷ Yezîd b. Esam el-Bekâî hakkında bilgi için bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, III, 260 (6364); İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 192-193 (8970).

²⁸ Übey b. Ka'b b. Kays, ashab arasındaki kurradandır. Bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, 21 (47); a.mlf., *Tehzîb*, I, 182 (350).

²⁹ İbn Hibbân, *Zekât*, 2 (3237), VIII, 30. Bu rivayetin, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 117'deki varyantına göre, Hz. Ömer'in “bunu kimden duydun” sorusuna İbn Abbâs: “Übey'den” demiştir. Durum tahkik edilerek Übey'e sorulunca, o da İbn Abbâs'ı tasdik etmiş, fakat bunun Peygamber tarafından kendisine okuttuğundan bahsetmemiştir. Aynı sahâbîlerden (Übey, İbn Abbâs) gelen ve aynı olayı aktaran bu iki rivayet arasında bir tearuz bulunmaktadır. M. Nâsiruddîn Elbânî, İbn Hibbân'daki rivayeti, bu ifadenin ayet olduğu iddiasının delili olarak kaydetmiştir. Hâlbuki kendisinin de atıfta bulunduğu (*Müsned*, V, 117)'deki rivayette böyle bir şeyden bahsedilmemesini dikkate almamış, belki de kanaatini zaafa uğratacak bu ayrıntıyı göz ardı etmiştir. Her iki rivayetin senedinde de zayıf râvî olması açısından birini diğerine tercih edecek bir durumdan da bahsetmemiştir. Bkz. Elbânî, age., VI, 965-966.

İki rivayetten ilkinde ayet vurgusu ön plana çıkarken, ikinci rivayette hem ayet hem hadis gibi anlaşılmaya uygun bir üslup kullanılmıştır. Bunu ayetin veya kudsî hadisin Nebî (s) tarafından aktarımı gibi algılamak da mümkün görünmektedir. Aynı sahâbîden gelen iki rivayet arasındaki bu fark dikkat çekmektedir.

c- Enes b. Mâlik Rivayetleri

Ma'mer b. Râşid'in (152/769)³⁰- Ebân b. Sâlih (115/733)³¹- vasıtasıyla Enes (93/712)'ten rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Âdemoğlunun iki vadi malı olsa, onlara ilâveten üçüncüsünü de ister. Âdemoğlunun kamını ancak toprak doyurur. Allah, tevbe edenin tevbesini kabul eder" beyanı vahiy olarak nazil olanlar arasındaydı.³² Bu rivayet mevkûf bir haber olarak nakledilmektedir. Hâlbuki aynı sayfada yer alan daha sonra aktaracağımız bir rivayete göre bu haber, mürsel ve merfû' hadis olarak aktarılmaktadır. Ma'mer ikisi arasında herhangi bir tercihte bulunmadan rivayetleri aktarmıştır.

Müslim bu hadisin, İbnü'l-Müsenâ³³- Muhammed b. Ca'fer (193/809)³⁴- Şu'be (160/777)- Katâde (117/735)³⁵- Enes b. Mâlik (93/712)³⁶ tarihiyla da rivayet edildiğine işaret eder ve Enes b. Mâlik'ten "bunun indirilen bir vahiy mi, yoksa Hz. Peygamber'in kendi sözü mü olduğunu bilmediğini" nakleder.³⁷ Ahmed b. Hanbel'in, Yezîd b. Hârûn (206/821)³⁸- Şu'be- Katâde- Enes Rasûlullah (s) isnaıyla aktardığı haberde de Enes'in aynı tereddütlü ifadesi yer almaktadır.³⁹ Yine

³⁰ Ma'mer b. Râşid hakkında bilgi için bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, III, 146 (5642); İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 480-481 (8021).

³¹ Ebân b. Sâlih hakkında bilgi için bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, I, 32 (104); İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 126 (168).

³² Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (thk. Habîbürahmân el-A'zamî, I-XI, Beyrut, 1983), X, 436 (19.624). (Ma'mer b. Râşid'in *Cami'i* bölümünde.)

³³ Muhammed b. Müsenâ b. Ubeyd el-Basrî, Abdülvehhâb es-Sekafî'den hadis almış, ondan da Kütüb-i Sitte müellifleri hadis rivayet etmişlerdir. İbn Maîn, Hatîb ve Zühri sika, Sâlih b. Muhammed ise sadûk olduğunu ancak hafızasının problemlili (كان في عقله شيب) olduğunu söylemiştir. Nesâî, lâ be'se bih, kitabındaki rivayetleri değiştirdi, demiştir. Bkz. Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, IV, 24 (8115); *el-Kâşif*, III, 75 (5196); İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 254-255 (7390).

³⁴ Muhammed b. Ca'fer el-Hüzelî hakkında bilgi için bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, III, 15 (4821); İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 59-60 (6821).

³⁵ Katâde b. Diâme, Enes b. Mâlik'ten hadis dinlemiş, ondan da Şu'be ve Ebû Avâne rivayette bulunmuştur. İbn Sa'd, sika demiş, İbn Hibbân es-Sikât'ında zikretmiş, Zehebî, müdellis olduğunu söylemiştir. Ebû Dâvûd, Katâde'nin hadis almadığı otuz kişiden hadis rivayet ettiğini, Hâkim de, sahabe-den sadece Enes'ten hadis dinlediğini belirtmiştir. Bkz. İbn Ebî Hâtim, age., VII, 133-135 (756); İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, V, 321-322; Dârakutnî, Ali b. Ömer, *Kitâbü'd-duafâ' ve'l-metrûkîn*, (thk. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1980), 182 (328); Mizzî, age., XXIII, 498-517 (4848); Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, III, 385 (6864); a. mlf., *el-Muğnî*, II, 214 (5029); a. mlf., *el-Kâşif*, II, 382 (4602); İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 517-520 (6492).

³⁶ Enes b. Mâlik hakkında bilgi için bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, I, 92 (483); İbn Hacer, *el-İsâbe*, 83 (434), a.mlf., *Tehzîb*, I, 296 (690).

³⁷ Müslim, *Zekât*, I 16. (II, 725).

³⁸ Yezîd b. Hârûn hakkında bilgi için bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, III, 273 (6451); İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 224-226 (9081).

³⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 122; Benzer bir rivayet için bkz. Dârimî, *Rikâk*, 62 (2780). s. 913.

Müsned'de yukarıdaki hadis, manayı değiştirmeyen farklı lâfızlarla Muhammed b. Ca'fer (193/809) - Şu'be- Katâde- Enes b. Mâlik⁴⁰ ve Muhammed b. Ca'fer-Haccâc ve Şu'be- Katâde- Enes b. Mâlik⁴¹ tarihleriyle tahrîc edilmiştir. Aynı sahâbîden aktarılan bu haberlerin arasında çelişki bulunmaktadır. Bir rivayette ayet olarak nakledilirken, diğerinde “*ayet mi değil mi bilmiyorum*” denilmesi dikkat çekicidir.

d- Zeyd b. Erkam Rivayeti

Muhammed b. Ubeyd⁴² ve Ebu'l-Münzir (187/803)⁴³- Yûsuf b. Suheyb⁴⁴- Habîb b. Yesâr⁴⁵- Zeyd b. Erkâm (66/685):⁴⁶ Biz Rasûlullah (s) zamanında “*Âdemoğlunun iki vadi altını ve gümüşü olsa, onların yanında üçüncüsünü de ister. Âdemoğlunun kamını ancak toprak doldurur. Allah tevbe edenin tevbesini kabul eder*” (ayetini) okuyorduk.⁴⁷ Ayet olarak nakledilen bu rivayette malın yerini “*altın ve gümüşü olsa*” ifadesinin aldığını görmekteyiz.

e- Ebu Mûsâ el-Eş'arî Rivayeti

Müslim'in aktardığına göre, Süveyd b. Saîd (240/854)⁴⁸- Ali b. Müshir (189/805)⁴⁹- Dâvûd (139/756)⁵⁰- Ebû Harb b. Ebî'l-Esved (109/727)⁵¹- Babası

⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 176.

⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 272.

⁴² Muhammed b. Ubeyd b. Ebî Ümeyye et-Tanâfîsî hakkında bilgi için bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, III, 57 (5084); İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 196 (7233).

⁴³ Ebu'l-Münzîr Muhammed b. Abdurrahman et-Tafâvî'den Ahmed b. Hanbel rivayette bulunmuş ve müdellis olduğunu söylemiştir. Ebû Zûr'a ve Ebû Hâtîm, münkeru'l-hadîs, İbn Adiy, hadisi (araştırılmak üzere) yazılır demiştir. Ebû Dâvûd, Ebû Hâtîm ve İbn Maîn leysa bihi be's, İbnü'l-Medîni ise sika demiştir. Bkz. İbn Ebî Hâtîm, age., VII, 324 (1747); İbn Adiy, Abdullah, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, (I-IX, thk. A. Ahmed Abdülmevcûd, A. Muhammed Muavviz, Abdulfettâh Ebû Sünne, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1997), VII, 404-408 (1670); Mizzî, age., XXV, 652-655 (5413); Zehebî, *el-Kâşif*, 53 (5061); a. mlf., *Mizânü'l-İtidâl*, III, 618 (7830); a. mlf., *el-Muğnî*, II, 334 (5729); İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 185 (7203); a. mlf., *Lisânü'l-mizân*, VII, 366 (4663).

⁴⁴ Yûsuf b. Suheyb el-Kindî, Habîb b. Yesâr'dan hadis almıştır. Onun hakkında İbn Maîn ve Ebû Dâvûd sika, Ebû Hâtîm lâ be'se bih, Nesâî leysa bihi be's demişlerdir. Bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, III, 285 (6524); İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 255 (9179).

⁴⁵ Habîb b. Yesâr el-Kindî hakkında bilgi için bkz. İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, IV, 143; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 159 (930); İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 499 (1316).

⁴⁶ Zeyd b. Erkâm el-Ensârî hakkında bilgi için bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, I, 289 (1736); İbn Hacer, *el-İsâbe*, 443-444 (3025); a. mlf., *Tehzîb*, II, 235 (2480).

⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 368.

⁴⁸ Süveyd b. Saîd el-Enbârî, Ali b. Müshir'den hadis almış, ondan da Müslim rivayette bulunmuştur. Onun hakkında Ahmed b. Hanbel, metrûkü'l-hadîs, Ebû Hâtîm, sadûk ve müdellis olduğunu, Buharî, âmâ olduktan sonra telkin kabul ettiğini, Nesâî sika olmadığını, İbn Hibbân sika râvîlerden mu'dal rivayetler naklettiğini söylemiştir. Bkz. Nesâî, *Kitâbü'd-duafâ' ve'l-metrûkîn*, thk. M. İbrahim Zâyed, Beyrut, 1986, 187 (260); İbn Ebî Hâtîm, age., IV, 240 (1026); İbn Hibbân, Muhammed, *Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muhaddîsin ve'd-duafâ' ve'l-metrûkîn*, (I-III, thk., M. İbrahim Zâyed, Dâru'l-Va'y, Halep, 1402), I, 348; İbn Adiy, age., IV, 496-498 (848); Mizzî, age., XII, 247-255 (2643); Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, II, 248-251 (3621); a. mlf., *el-Muğnî*, I, 457 (2706); a. mlf., *el-Kâşif*, I, 363 (2213); İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 452-454 (3147); a. mlf., *Lisânü'l-mizân*, VII, 240 (3251).

(Ebu'l-Esved (69/688)⁵² şöyle demiştir: Ebû Mûsâ el-Eş'arî (42/662)⁵³, Basra kurrasına (gelmeleri için) haber gönderdi. Onun yanına kurradan üç yüz kimse geldi. Ebû Mûsâ şöyle dedi: *Siz Basralıların en hayırlıları ve kârlilerisiniz. Kur'ân okuyunuz. (Kur'ân okumaksızın) geçirdiğiniz süre uzamasın ki, sizden öncekilerin kalplerinin katılaştığı gibi sizin de kalpleriniz katılaşmasın. Biz, uzunluk ve manasındaki sert ifadeler yönüyle Berâe suresine benzettiğimiz bir sure okuyorduk. O, bana unutturuldu. Ancak ondan şunları ezberlemiş bulunuyorum: "Âdemoğlunun iki vadi malı olsa, üçüncü vadi (dolusu) malı da ister. Âdemoğlunun kamını ancak toprak doldurur. Müsebbihat surelerinden birine benzettiğimiz bir sure daha okuyorduk. O da bana unutturuldu. Ondan da şunu ezberlemiş bulunuyorum: "Ey iman edenler niçin yapmadığınız şeyleri söylersiniz ki, bu şahitlik olarak üzerinize yazılacak, sonra kıyamet gününde ondan sorulacaksınız."*⁵⁴

Tahâvî'nin (321/933), *Şerhu müşkili'l-âsâr*'da aktardığına göre, Ebû Mûsâ bu lâfızları ihtiva eden bir surenin nazil olduğunu ancak daha sonra neshedildiğini belirtmektedir.⁵⁵ Bu rivayetin senedi de Dâvûd'dan itibaren aynıdır. Bu isnad da Dâvûd sebebiyle zayıftır.

→

⁴⁹ Ali b. Müshir hakkında bilgi için bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, II, 287 (4016); İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 229-230 (5619).

⁵⁰ Dâvûd b. Ebî Hind el-Basrî hakkında, Ahmed b. Hanbel, İclî, Ebû Hâtim ve Nesâî sika demişlerdir. İbn Hacer ise, rivayetlerinde vehme düştüğünü söylemiştir. Bkz. İbn Ebî Hâtim, age., III, 411-412 (1881); Mizzî, age., VIII, 461-466 (1790); Zehebî, *el-Kâşif*, I, 248 (1478); İbn Hacer, *Tehzib*, II, 125 (2141).

⁵¹ Ebû Harb b. Ebi'l-Esved hakkında bilgi için bkz. İbn Hibbân, *Kitâbü's-sikât*, V, 576; Zehebî, *el-Kâşif*, III, 308 (6664); İbn Hacer, *Tehzib*, VI, 320 (9516).

⁵² Ebu'l-Esved ed-Düelî Zâlim b. Amr hakkında bilgi için bkz. İbn Hibbân, *Kitâbü's-sikât*, IV, 400; Zehebî, *el-Kâşif*, III, 295 (6584); İbn Hacer, *Tehzib*, VI, 284 (9293).

⁵³ Ebû Mûsâ el-Eş'arî Abdullah b. Kays, Mekke'ye gelip Müslüman olmuş, sonra Habeşistan'a hicret etmiş, Hayber'in fethinden sonra Medine'ye gelmiştir. Hz. Peygamber onu Zebîd ve Aden'e, Hz. Ömer, Basra'ya, Hz. Osman Kûfe'ye valî tayin etmişlerdir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Medine'ye gelmiştir. Hz. Peygamber ona, Âl-i Dâvûd'un sedasından bir sedanın verildiğini söylemiştir. Onun uzun süre Hz. Peygamber'den uzak kalmış olması dikkat çekmektedir. Bkz. Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 31 (5048); Zehebî, *el-Kâşif*, II, 115 (2947); İbn Hacer, *el-İsâbe*, 821-822 (5572); a.mlf, *Tehzib*, III, 220-221 (4105).

⁵⁴ Müslim, *Zekât*, 119 (1050). II, 726. Aynı rivayet için Bkz., *el-Hûî*, Ebu'l-Kâsim el-Mûsevî, *el-Beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, Necef, 1966, age., s. 222.

⁵⁵ Bkz. Tahâvî, Ahmed b. Muhammed, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, thk., Şuayb Arnaût, (I-XVI, Beyrut, 1994), V, 274.

f- Ebû Vâkid el-Leysî Rivayeti

Ebû Âmir (204/819)⁵⁶- Hişâm b. Sa'd (160/777)⁵⁷- Zeyd b. Eslem (136/753)⁵⁸- Atâ' b. Yesâr (103/721)⁵⁹- Ebû Vâkid el-Leysî⁶⁰ şöyle demiştir: Vahiy nazil olduğu zaman, Rasûlullah (s)'a giderdik, o bize bildirirdi. Bir gün bize dedi ki: “Allah Azze ve Celle şöyle buyurdu: Namaz kılınıp zekât verilmesi için biz, mal verdik. Âdemoğlunun bir vadi (malı) olsa, ikincisinin de olmasını ister. İlkinci olsa, üçüncüsünün de olmasını ister. Âdemoğlunun kamını ancak toprak doldurur. Sonra Allah, tevbe edenin tevbesini kabul eder.”⁶¹ Ayet olarak aktarılan bu rivayetin başına namaz ve zekâta ilgili bir ziyadenin eklendiği görülmektedir.

Tahâvî'nin (321/933), *Şerhu müşkili'âsâr*'da Büreyde el-Eslemî'ye ulaşan bir isnadla aktardığı rivayete göre, Rasûlullah (s), bunu namazda okumuştur. Ancak eseri tahkik eden Şuayb Arnaût, bu rivayetin isnadının Ebu'l-Alâ' Sabîh el-Hüzelî'nin mechûl olması sebebiyle zayıf olduğunu, rical kitaplarında ismi geçse de cerh ve ta'dil edilmediğini belirtmektedir.⁶² Elbânî ise, bu isnadın ceyyid olduğunu ve Bezzâr'a göre ricalinin Ebu'l-Alâ' hariç, Buhârî ricali seviyesinde olduğunu söylemiş ve Ebu'l-Alâ'dan rivayette bulunan birkaç râvînin ismini vermiş ve İbn Hibbân'ın onu ta'dil ettiğini söyleyerek *Müşkilü'l-âsâr* muhakkikini eleştirmiştir.⁶³ Rical kaynaklarının çoğunda Ebu'l-Alâ' ile ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. Sadece İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ına alması dikkate alınarak onun rivayetiyle Kur'ân nassını tespit gibi bir konuda istişhad etmek mümkün olamaz. Bu hadisle ilgili Heysemî'nin eserindeki on rivayetin sekizinde bu rivayet, Nebî (s)'nin sözü olarak geçtiği halde Elbânî'nin, onlardan bahsetmeden sadece kendi kanaatine uygun olan rivayetle ilgili Heysemî'nin değerlendirmesine işaret etmiş olması da⁶⁴ dikkat

⁵⁶ Ebû Âmir el-Akdî Abdülmelik b. Amr el-Kaysî hakkında bilgi için bkz. İbn Hibbân, *Kitâbü's-sikât*, VIII, 388; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 205 (3503); İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 480-481 (4908).

⁵⁷ Hişâm b. Sa'd el-Medenî, Zeyd b. Eslem'den hadis almış, ondan da Ebû Âmir el-Akdî rivayette bulunmuştur. Onun hakkında İbn Maîn ve Nesâî zayıf, İbn Sa'd Şîf olduğunu, Ebû Hâtim ve İbn Hibbân rivayetiyle ihticâc olunmayacağını söylemişlerdir. İdfî (araştırılmak üzere) yazılır demiştir. Hâkim, Müslim'in şevahid olarak ondan hadis naklettiğini belirtmiştir. Bkz. Nesâî, *Kitâbü'd-duafâ'*, 245 (611); İbn Ebî Hâtim, age, IX, 61 (241); İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûhîn*, III, 89; İbn Adiy, age., VIII, 409-411 (2025); Mizî, age., XXX, 204-209 (6577); Zehebî, *Mizânü'l-ittidâl*, IV, 298 (9224); a. mlf., *el-Kâşif*, III, 209 (6043); İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 28-29 (8549); a. mlf., *Lisânü'l-mizân*, VII, 418 (5098).

⁵⁸ Zeyd b. Eslem el-Adevî el-Umerî hakkında, Ebû Zür'a, Ebû Hâtim, İbn Sa'd ve Nesâî sika, İbn Abdilber ise müdellis demişlerdir. Bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, I, 289 (1737); İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 236 (3481).

⁵⁹ Atâ' b. Yesâr el-Hilâlî hakkında bilgi için bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, II, 262 (3853); İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 134 (5395).

⁶⁰ Ebû Vâkid el-Leysî hakkında bilgi için bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, III, 361 (6985); İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1578 (11030); a.mlf., *Tehzîb*, VI, 452 (10476).

⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 219. Aynı rivayet için bkz. Süyûtî, Celâlüddîn, *el-İtkân*, I-II, thk., M. Dîb El-Buğa, Beyrut, 1987, II, 719.

⁶² Bkz. Tahâvî, age., V, 276-277.

⁶³ Bkz., Elbânî, M. Nâsiruddîn, age., VI, 966-967. Ebu'l-Alâ' için bkz., İbn Hibbân, age., VI, 478.

⁶⁴ Bkz., Elbânî, age., VI, 966; krş., Heysemî, Ali b. Ebî Bekr, *Mecmau'z-zevâid*, (I-X, Beyrut, 1967), X, 243-245.

çekici bir durum arz etmektedir. Kaldı ki, Tahâvî'nin eserine aldığı bu rivayetlere göre hadisin sahâbî râvîsi Ebû Mûsa el-Eş'arî bunun daha sonra neshedildiğini belirtmektedir. Elbânî de bu nesh görüşünü benimsemiştir.⁶⁵ Bu rivayetin sahih olduğu kabul edilse bile, -mensûh olduğu ifade edilmesi sebebiyle- bunun ne ayet olduğu ne de buradan hareketle Kur'ân'da eksiklik olduğu söylenebilir.

Nûrî Tabersî (1292/1875), Sünnî kaynaklarda yer alan bu tür rivayetleri, Kur'ân'da eksiklik olduğu iddiasına delil olarak eserinde kaydetmiştir.⁶⁶ Rasûl Ca'feriyân ise, Sünnî kaynaklarda yer alan tahrifile ilgili rivayetler arasında bunu da zikretmiştir.⁶⁷

2- Hadis Olarak Aktaran Rivayetler

a- Enes b. Mâlik Rivayetleri

Abdülazîz b. Abdullah⁶⁸- İbrahim b. Sa'd (184/800)⁶⁹- Sâlih (140/757)⁷⁰- İbn Şihâb (124/742)⁷¹- Enes b. Mâlik: Rasûlullah (s) şöyle buyurmuştur: "Âdemoğlunun bir vadi altını olsa, iki vadi olmasını ister. Onun ağzını ancak toprak doldurur. Ancak Allah, tevbe edenin tevbesini kabul eder."⁷²

Müslim, aynı hadisi Harmale b. Yahyâ (244/858)⁷³- İbn Vehb (197/812)⁷⁴- Yûnus (169/785)⁷⁵- İbn Şihâb (124/742)- Enes b. Mâlik: Rasûlullah (s) tarikiyle tahrîc etmiştir.⁷⁶

⁶⁵ Bkz., Tahâvî, age., V, 274; Elbânî, age., VI, 962-963.

⁶⁶ Bkz. Tabersî, Hüseyin Nûrî, *Faslu'l-hitâb fi tahrîfi kitâbi rabbi'l-erbâb*, British Museum, 12 00T26, 60b, 61a, 88a.

⁶⁷ Bkz. Ca'feriyân, Rasûl, *Ukzûbetü tahrîfi'l-Kur'ân*, (Kum, 1413), age., 50-51.

⁶⁸ Abdülazîz b. Abdullah b. Yahyâ el-Üveysî'yi İbn Hibbân es-Sikât'ında zikretmiş, Dârakutnî onun için huccet demiştir. Ebû Dâvûd ise zayıf demiştir. Bkz. İbn Hibbân, *Kitâbü's-sikât*, VIII, 396; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 194 (3434); İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 443 (4810).

⁶⁹ İbrahim b. Sa'd b. İbrahim ez-Zühri hakkında bilgi için bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, I, 38 (137); İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 142 (216).

⁷⁰ Sâlih b. Keysân hakkında bilgi için bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, II, 23 (2378); İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 531-532 (3359).

⁷¹ İbn Şihâb ez-Zühri Muhammed b. Müslim hakkında bilgi için bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, III, 78 (5214); İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 266-269 (7426).

⁷² Buhârî, *Rikâk*, 10 (6439), VII, 225.

⁷³ Harmale b. Yahyâ, İbn Vehb'den hadis öğrenmiş, ondan da Müslim ve Muhammed b. Hasan b. Kuteybe rivayette bulunmuştur. İmam Şâfiî'nin öğrencisidir. Ebû Hâtim, hadisi yazılır ancak ihticâc olunmaz demiştir. Ukaylî inşallah sikadır demiştir. Bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, I, 168 (986); İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 521-522 (1388).

⁷⁴ Abdullah b. Vehb el-Kuraşî, Yûnus b. Yezîd'den hadis öğrenmiş ondan da Harmale rivayette bulunmuştur. Ebû Zür'a ve İclî sika, İbn Sa'd sika bazen tedlîs yaptığını, Nesâî hadis öğreniminde mütesâhil olduğunu söylemiştir. Bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, II, 136 (3079); İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 280 (4285).

⁷⁵ Yûnus b. Yezîd el-Eyflî hakkında sika ve münkeru'l-hadîs gibi farklı cerh ve ta'dîl değerlendirmesi nakledilmiştir. İbn Maîn ve Nesâî sika, Ebû Zür'a lâ be'se bih demiştir. Bkz., Zehebî, *el-Kâşif*, III, 292 (6567).

⁷⁶ Müslim, *Zekât*, 117 (II, 725).

Tirmizî ise, Abdullah b. Ebî Ziyâd (255/869)⁷⁷- Ya'kûb b. İbrahim b. Sa'd (208/823)⁷⁸- Babası İbrahim (184/800)- Sâlih b. Keysân (140/757'den sonra)- İbn Şihâb- Enes b. Mâlik- Rasûlullah (s) tarikiyle tahrîc etmiş ve bu konuda Übey b. Ka'b, Ebû Saîd, Âişe, İbnü'z-Zübeyr, Ebû Vâkid, Câbir, İbn Abbâs ve Ebû Hüreyre'den rivayetlerin olduğunu kaydeden Tirmizî, hadisin hasen-sahîh, garîb olduğunu belirtmiştir.⁷⁹

Müsned'de ise, hadis Kuteybe b. Saîd (240/854)- Rişdîn b. Sa'd (188/804)⁸⁰- Ukayl (141/758)⁸¹, Kurra (127/745)⁸² ve Yûnus (169/785)- İbn Şihâb (124/742)- Enes b. Mâlik -Nebî (s) tarikiyle tahrîc olunmuştur.⁸³

Aynı hadis benzer lâfızlarla İbn Hibbân tarafından, İbn Kuteybe (310/922)⁸⁴- Harmele (244/858)- İbn Vehb (197/812)- Yûnus (169/785)- İbn Şihâb- Enes b. Mâlik- Rasûlullah (s) tarikiyle tahrîc olunmuştur.⁸⁵ Bu rivayetlerde hadis, “bir vadi altını olsa iki vadi olmasını isteyeceği” ortak teması üzerine aktarılmıştır.

Hadisin Müslim tarafından aktarılan bir diğer rivayeti ise şöyledir: Yahyâ b. Yahyâ (226/841)⁸⁶, Saîd b. Mansûr (227/842)⁸⁷, Kuteybe b. Saîd (240/854)⁸⁸,

⁷⁷ Abdullah b. Hakem b. Ebî Ziyâd el-Kûfî hakkında, Ebû Hâtim sadûk demiştir. Bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, II, 77 (2714); İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 118-119 ((3806).

⁷⁸ Ya'kûb b. İbrahim b. Sa'd hakkında bilgi için bkz. İbn Hibbân, *Kitâbü's-sikât*, IX, 284; Zehebî, *el-Kâşif*, III, 276 (6470); İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 233-234 (9111).

⁷⁹ Tirmizî, *Zühd*, 27 (2344), IV, 151.

⁸⁰ Rüşdîn b. Sa'd, Kurra, Yûnus ve Ukayl'den hadis almış, ondan da Kuteybe rivayette bulunmuştur. Onun hakkında, İbn Maîn, lâ yüktebü hadisüh, Ebû Hâtim, münkeru'l-hadîs, Nesâî metrûkü'l-hadîs, Cûzecânî, mu'dal ve münker rivayetleri çoktur, İbn Sa'd ve Ebû Zûr'a zayıf, Ahmed b. Hanbel ise, kimden rivayet ettiğine dikkat etmezdi demişlerdir. Bkz. Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Kitâbü'd-duafâi's-sağîr*, (thk., M. İbrahim Zâyed, Beyrut, 1986), 49 (122); Cûzecânî, İbrahim b. Ya'kûb, *Ahvâlü'r-ricâl*, thk. Subhî Samerrâî, Beyrut, 1985, 156 (275), Nesâî, *Kitabu'd-duafâ*, 178 (203); İbn Ebi Hatim, age., III, 513 (2320); İbn Adiy, age., IV, 68-85 (669); İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûhîn*, I, 299-300; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, II, 49 (2780); a. mlf., *el-Kâşif*, I, 266 (1587); a. mlf., *el-Muğnî*, I, 353 (2123); İbn Hacer, *Tehzîb*, II, (2279); a. mlf., *Lisânü'l-mizân*, VII, 217 (2938).

⁸¹ Ukayl b. Hâlid el-Eylî hakkında bilgi için bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, II, 269 (3905).

⁸² Kurra b. Abdurrahman b. Hayveyl el-Muâfirî, İbn Şihâb'dan hadis almıştır. Onun hakkında, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Zûr'a, münkeru'l-hadîs, Yahyâ ise zayıf, Ebû Hâtim, leyse bi'l-kavî, demişlerdir. Müslim, rivayetlerini şevahid olarak zikretmiştir. Bkz. Cûzecânî, age., I 65 (294); İbn Ebî Hâtim, age., VII, 131 (751); İbn Adiy, age., VII, 182-184 (1598); Mizzî, age., XXIII, 581-584 (4871); Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 388 (6886); a. mlf., *el-Muğnî*, II, 217; a. mlf., *el-Kâşif*, II, 385 (4623); İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 529 (6518).

⁸³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 247.

⁸⁴ Muhammed b. Hasan b. Kuteybe el-Askalânî'den İbn Hibbân hadis rivayet etmiştir. Bkz., Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, I-IV, Mekke, 1374, II, 764; İbn Hibbân, *Şahîhu İbn Hibbân bi tertîbi İbn Belbân*, I, 13 (mhk. Şuayb Amaût'un mukaddimesi).

⁸⁵ İbn Hibbân, *Zekât*, 2 (3235). VIII, 28-29.

⁸⁶ Yahyâ b. Yahyâ b. Bekr et-Temîmî hakkında bilgi için bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, III, 257 (6348); İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 183-184 (8948).

⁸⁷ Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horosânî hakkında bilgi için bkz. İbn Hibbân, *Kitâbü's-sikât*, VIII, 268; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 326 (1979); İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 342-343 (2814).

(Yahyâ, Ahbaranâ, diğer ikisi ise haddesenâ diyerek rivayet etmişlerdir)- Ebû Avâne (176/792)⁸⁹- Katâde (117/735)- Enes (r.a.): Rasûlullah (s) şöyle buyurmuştur: “Âdemoğlunun iki vadi malı olsa, üçüncüsünü de ister. Âdemoğlunun kamını ancak toprak doldurur. Lâkin Allah, tevbe edenin tevbesini kabul eder.”⁹⁰

Aynı hadis, Ahmed b. Hanbel tarafından Behz (200/815'den sonra)⁹¹ ve Affân (220/835)⁹²- Ebân b. Yezîd (160/777'den sonra)⁹³- Enes b. Mâlik (r.a.)- Nebî (s) isnadıyla tahrîc olunmuştur. ⁹⁴ *Müsned*'de aynı rivayet, Zeyd b. Hubâb (203/818)⁹⁵- Ali b. Mis'ade el-Bâhilî⁹⁶- Katâde (117/735)- Enes- Rasûlullah (s)⁹⁷ ve Hasan (209/824)⁹⁸- Şeybân (164/780)⁹⁹- Katâde- Enes b. Mâlik- Nebî (s)¹⁰⁰ tarikleriyle de tahrîc olunmuştur.

Bu rivayet benzer lâfızlarla İbn Hibbân tarafından Hasan b. Süfyân (303/915)¹⁰¹- Âsim b. Nadr el-Ahvel (?)¹⁰²-Mu'temir b. Süleymân (187/803)¹⁰³-

→

⁸⁸ Kuteybe b. Saîd es-Sekafî hakkında bilgi için bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, II, 383 (4606); İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 521-522 (6496).

⁸⁹ Ebû Avâne Vaddâh b. Abdullah el-Varîfî, Katâde'den hadis öğrenmiş, ondan da Saîd b. Mansûr ile Yahyâ b. Yahyâ en-Neysâbûrî rivayette bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel, Ebû Zûr'a ve İbn Abdilber onun kitabından rivayet ettiğinde sebt, başka yerden veya ezberden rivayet ettiğinde vehme düşüp kanştırdığını söylemişlerdir. Bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, III, 224 (6130); İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 74-76 (8673).

⁹⁰ Müslim, *Zekât*, I 16 (II, 725).

⁹¹ Behz b. Esed el-Basrî hakkında bilgi için bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, I, 117 (658); İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 371 (924).

⁹² Affân b. Müslim el-Basrî hakkında bilgi için bkz. İbn Hibbân, *Kitâbü's-sikât*, VIII, 522; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 265 (3872); İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 141-144 (5419).

⁹³ Ebân b. Yezîd el-Attâr el-Basrî hakkında, İbn Maîn, *Nesâî ve İcî sika*, Ahmed b. Hanbel sebt demiştir. İbn Adiy, *el-Kâmil*'inde, İbn Hibbân *es-Sikât*'ında zikretmiştir. Bkz. İbn Hibbân, *Kitâbü's-sikât*, VI, 68; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 33 (110); İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 130 (175).

⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 192.

⁹⁵ Zeyd b. Hubâb el-Kûfî hakkında bilgi için bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, I, 290 (1744); İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 240 (2491).

⁹⁶ Ali b. Mis'ade el-Bahilî, Katâde'den hadis almış, ondan da Zeyd b. Hubâb rivayette bulunmuştur. Onun hakkında, İbn Maîn, *Sâlih*, Ebû Hâtim lâ be'se bih, *Nesâî* leyse bi'l-kavî demiştir. Bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, II, 287 (4014); İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 228 (5617).

⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 198.

SÜİFD / 22

18

⁹⁸ Hasan b. Mûsâ el-Eşyeb hakkında bilgi için bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, I, 182 (1076); İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 575 (1522).

⁹⁹ Şeybân b. Abdurrahman en-Nahvî hakkında bilgi için bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, II, 17 (2336); İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 515 (3305).

¹⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 238.

¹⁰¹ Hasan b. Süfyân en-Nesevî, Âsim b. Nadr el-Ahvel'den hadis almış, Hâkim onun hakkında devrinin Horasan muhaddisiydi demiştir. Bkz. İbn Nokta, Muhammed b. Abdülganî, *et-Takyîd li ma'rîfeti ruvâtî's-sünen ve'l-mesânid*, I-II, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut, 1988, 230-232 (276).

¹⁰² Âsim b. Nadr el-Ahvel hakkında bilgi için bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, II, 50 (2543); İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 40 (3574).

¹⁰³ Mu'temir b. Süleymân b. Tarhân et-Teymî, babasından hadis rivayet etmiştir. Onun hakkında, Ebû Hâtim, İbn Sa'd ve İcî sika, İbn Hırâş kitabından rivayet ettiğinde sika ezberden rivayet edince hata ettiğini söylemişlerdir. Bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, III, 143 (5621); İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 470-471 (7997).

Babası Süleymân (143/760)¹⁰⁴- Katâde (117/735)- Enes- Rasûlullah (s)¹⁰⁵ tarihiyle tahrîc olunmuştur. Enes tarihiyle aktarılan bu rivayetlerdeki ortak tema, iki vadi malı olunca üçüncüsünün de istenileceğidir.

Müsned'de yer alan bir diğer rivayet şu şekilde nakledilmektedir: Ya'kûb (208/823)- Babası İbrahim (184/800) ve Sâlih (140/757'den sonra)- İbn Şihâb (124/742)- Enes b. Mâlik: Rasûlullah (s) şöyle buyurmuştur: “Âdemoğlunun iki vadi altını olsa, üçüncü bir vadi (altını) daha ister. Onun ağzını ancak toprak doldurur. Ancak Allah, tevbe edenin tevbesini kabul eder.”¹⁰⁶ Hadisin aynı eserlerdeki rivayetlerinde bile aynı sahbâîden gelen rivayetler arasında üç ayrı lâfız farklılığının görülmesi hadisin mana ile rivayet edildiğini açıkça ortaya koymaktadır.

b- Câbir b. Abdillâh Rivayetleri

Ahmed b. Hanbel tarafından tahrîc olunan rivayet şöyledir: Hasan (208/823)¹⁰⁷- İbn Lehîa (173/789)¹⁰⁸- Ebu'z-Zübeyr (126/744)¹⁰⁹, Câbir'e (74/693)¹¹⁰ “Rasûlullah (s), -Âdemoğlunun bir vadisi olsa, diğerini de ister- dedi mi?” diye sordu. Câbir dedi ki: Rasûlullah (s)'in şöyle dediğini işittim: “Âdemoğlunun bir vadi hurmalığı olsa, onun bir benzerini daha ister, sonra bir mislini daha ister. Hattâ, (hurma) vadileri ister. Âdemoğlunun kamını ancak toprak doldurur.”¹¹¹

¹⁰⁴ Süleyman b. Tarhân et-Teymî hakkında bilgi için bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, I, 348 (2121); İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 409-410 (3008).

¹⁰⁵ İbn Hibbân, *Zekât*, 2 (3236). VIII, 29.

¹⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 236.

¹⁰⁷ Hasan b. Mûsâ el-Eşyeb el-Bağdâdî hakkında bilgi için bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, I, 182 (1076); İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 575 (1522); Âmir Hasan Sabrî, *Mu'cemü şüyûhi'l-imâm Ahmed b Hanbel fi'l-Müsned*, (Beyrut, 1993, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye), 157 (52).

¹⁰⁸ Abdullah b. Lehîa el-Mısırî, Ebu'z-Zübeyr'den hadis almıştır. Vefâtından üç dört yıl önce (h. 169) kitaplarının bir kısmı yanmıştır. Onun hakkında İbn Maîn, *leyse bi şey'*, Nesâî, *leyse bi sika*, zayıf, İbn Sa'd ve Zehebî zayıf, İbn Huzeyme, sadece ondan gelen (teferrüd ettiği) rivayetleri almadığını, Hâkim, kitapları yandıktan sonraki rivayetlerinde hata ettiğini, Cüzeciânî, rivayetleri ile ihticâc olunamayacağını, söylemişlerdir. Bkz. Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Kitâbü'd-duafâi's-sağîr*, (thk., M. İbrahim Zâyed, Beyrut, 1986), 69 (190); Cüzeciânî, age., 155 (274); Nesâî, *Kitâbü'd-duafâi'* 203 (346); İbn Ebî Hâtîm, age., V, 145-148 (682); İbn Adiy, age., V, 237-252 (977); Mizzî, age., XV, 487-503 (3513); Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, II, 475-483 (4530); a.mlf., *el-Kâşif*, II, 118 (2964); İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 227-230 (4128).

¹⁰⁹ Ebu'z-Zübeyr Muhammed b. Müslim el-Esedî, Câbir'den hadis dinlemiştir. İbn Cüreyç de ondan rivayette bulunmuştur. Onun hakkında İbn Maîn, *sika* demiş, İbn Adiy ondan Mâlik'in rivayette bulunmasının doğruluğuna delil olduğunu söylemiştir. Leys, Mekke'de Ebu'z-Zübeyr'in verdiği iki kitaba bakarak, “Hepsini Câbir'den dinledin mi?” diye sorunca, bir kısmını sema yoluyla aldığını söylemesi üzerine, işittiklerini işaretletip onları aldığını söylemiştir. Bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, III, 77 (5212); İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 263-264 (7421).

¹¹⁰ Câbir b. Abdillâh'ın hayatı için bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, 166 (1054). Ondan Ebu'z-Zübeyr hadis rivayet etmiştir. Bkz., Zehebî, *el-Kâşif*, I, 130 (741); İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 407-408 (1029).

¹¹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 341.

Aynı muhtevadaki bir rivayeti İbn Hibbân, Ömer b. Saîd b. Sinân (?)- Ahmed b. Ebî Şuayb el-Harrânî (?)- Mûsâ b. A'yen (277/890)¹¹²- A'meş (145/782)- Ebû Süfyân- Câbir- Rasûlullah (s) tarikiyle tahrîc etmiştir.¹¹³ Bu iki rivayette bir vadi hummalığı olanın ikincisini de isteyeceğı vurgulanmıştır.

İbn Hibbân'ın tahrîc ettiğı bir diğeri rivayet şu şekildedir: Abdullah b. Kahtabe (?)- Amr b. Ali b. Bahr (249/863)¹¹⁴- İbn Fudayl (194/810)¹¹⁵- A'meş (145/782)¹¹⁶- Ebû Süfyân¹¹⁷- Câbir- Rasûlullah (s) şöyle buyurmuştur: "Âdemoğlunun iki vadi hummalığı olsa, üçüncüsünü de ister. Âdemoğlunun kamını ancak toprak doldurur. Allah, tevbe edenin tevbesini kabul eder."¹¹⁸

Aynı hadisin bir diğeri rivayetinde ise, mal esas alınarak rivayet nakledilmektedir. Muhammed b. Münzir b. Saîd b. Müslim (?)- Haccâc (206/821)¹¹⁹- İbn Cüreyc (149/766)- Ebu'z-Zübeyr (126/744): Câbir'in şöyle dediğini işittim: Nebî (s)'nin şöyle buyurduğunu işittim: "Âdemoğlunun bir vadi malı olsa, onun bir mislinin daha olmasını ister. Âdemoğlunun gönlünü ancak toprak doldurur. Allah, tevbe edenin tevbesini kabul eder."¹²⁰ Bu farklı rivayetler karşısında, ister istemez Câbir bunu acaba iki ayrı lâfızla mı rivayet etmiştir sorusu akla gelmektedir.

c- İbn Abbâs Rivayetleri

Ebû Âsım (212/827)¹²¹- İbn Cüreyc (149/766)¹²²- Atâ' (114/732)- İbn Abbâs (68/687): Nebî (s)'nin şöyle buyurduğunu işittim: "Âdemoğlunun iki vadi

¹¹² Mûsâ b. A'yen el-Harrânî hakkında bilgi için bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, III, 164 (5754); İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 540 (8166).

¹¹³ İbn Hibbân, *Zekât*, 2 (3233). VIII, 27.

¹¹⁴ Amr b. Ali b. Bahr el-Fellâs hakkında bilgi için bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, II, 325 (4251); İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 350-351 (5968).

¹¹⁵ Muhammed b. Fudayl b. Gazvân el- Kûfî. İbn Şâhîn, onu sika râvîlerle ilgili eserinde zikretmiştir. Zehebî onun sika ve Şîi olduğunu belirtmiştir. Onun hadis rivayet ettiği kimseler arasında A'meş bulunmaktadır. Onun hadis alanlar arasında Amr b. Ali b. Bahr vardır. Onun hakkında İbn Maîn, sika, Ebû Zür'a sadûk, Nesâî ise la be'se bih demiştir. İbn Sa'd, bazı âlimlerin onun rivayetiyle ihticâc etmediğini ve gulât-ı Şâ'dan olduğunu söylemiştir. Bkz. İbn Şâhîn Ömer b. Ahmed, *Târîhu esmâi's-sikât mimmen nukile anhümü'l-ilm*, thk., A. E. Kal'acî, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, 1986), 291; Zehebî, *el-Kâşif*, III, 89; a.mlf., *el-Muğnî*, II, 362; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 241-242; a.mlf., *Lisnû'l-mizân*, VII, 372.

¹¹⁶ A'meş, Süleyman b. Mihrân el-Kûfî, Ebû Süfyân'dan hadis dinlemiştir. Onun hakkında, İclî sika ve Şîi, Nesâî ve İbn Maîn sika, demişlerdir. Bkz. İbn Ebî Hâtım, *Kitâbü'l-cerh ve't-ta'dîl*, IV, 146-147; İbn Hibbân, *age.*, IV, 302; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 401; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 422-424.

¹¹⁷ Ebû Süfyân Talha b. Nâfi' el-Vâsîfî, Câbir b. Abdullah'dan hadis almış, ondan da A'meş rivayette bulunmuştur. Onun hakkında Ahmed b. Hanbel ve Nesâî leyse bihi be's, İbn Maîn lâ şey', İbn Adiy lâ be'se bih demişlerdir. Bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, II, 43 (2502); İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 20 (3522).

¹¹⁸ İbn Hibbân, *Zekât*, 2 (3232). VIII, 27.

¹¹⁹ Haccâc b. Muhammed el-Mesîfî, İbn Cüreyc'den hadis almıştır. Onun hakkında Nesâî, Müslim, İclî sika demişler, İbn Sa'd hayatının son döneminde ihtilata düştüğünü söylemiştir. Bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, I, 163 (952); İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 507 (1343).

¹²⁰ İbn Hibbân, *Zekât*, 2 (3234). VIII, 28.

¹²¹ Ebû Âsım Dahhâk b. Mahled en-Nebîl hakkında bilgi için bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, II, 36 (2457); İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 564-565 (3460).

malı olsa, üçüncüsünü de ister. Âdemoğlunun kamını ancak toprak doldurur. Allah, tevbe edenin tevbesini kabul eder.”¹²³

İbn Abbâs'tan gelen rivayetin bir başka tariki ise şu şekildedir: Ebû Ya'lâ (306/918)¹²⁴- Ebû Hayseme (234/848)¹²⁵- Haccâc b. Muhammed (206/821)- İbn Cüreyc (149/766) - Atâ'- İbn Abbâs: “Âdemoğlunun bir vadi dolusu malı olsa, onun bir mislinin daha olmasını ister. Âdemoğlunun gönlünü ancak toprak doldurur. Allah, tevbe edenin tevbesini kabul eder.”¹²⁶ İki rivayet arasında küçük bir nüansın olduğu görülmektedir.

d- Übey b. Ka'b Rivayeti

18- Ebu'l-Velîd (227/842)¹²⁷- Hammâd b. Seleme (167/783)¹²⁸- Sâbit (127/745)¹²⁹- Enes (93/712)¹³⁰- Übey (30/650)¹³¹ şöyle demiştir: “Çokluk kuruntu-su sizi öylesine oyaladı ki.”¹³² suresi nazil oluncaya kadar, bu (Âdemoğlunun bir vadi altını olsa..) hadisini, Kur'ân'dan bir ayet zannediyorduk.¹³³

e- Âişe (r.a.) Rivayeti

Yahyâ (198/813)¹³⁴- Mücâlid (144/761)¹³⁵- Âmir (104/722)¹³⁶- Mesrûk (63/682)¹³⁷: Âişe (58/678) (r.a.)'ye, “Rasûlullah (s), eve girdiğinde bir şey söyler

→

¹²² Abdülmelik b. Abdülazîz b. Cüreyc, Atâ'dan hadis almıştır. Ahmed b. Hanbel, onun mürsel olarak rivayet ettiği bazı hadisler mevzudur, Ebû Hâtîm, sâlihu'l-hadis, İclî sika, Dârakutnî ise, İbn Cüreyc'in tedfîsinden sakın demiş, İbn Hibbân, es-Sikât'ına almışsa da tedfîsine işaret etmiştir Bkz. İbn Ebî Hâtim, age., V, 356-357 (1687); İbn Hibbân, Kitâbü's-Sikât, VII, 93; Mizzî, age., XVIII, 338-352 (3539); Zehebî, Ma'rîfetü'r-ruvât, 139 (218); a.mlf., Mizânü'l-İtidâl, II, 659 (5227); a. mlf., el-Muğnî, II, 12 (3827); İbn Hacer, Tehzîb, III, 476-478 (4902); a. mlf., Lisân, VII, 292 (3877).

¹²³ Buhârî, Rikâk, 10 (6436). VII, 224

¹²⁴ Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali b. Müsennâ el-Mevsilî hakkında bilgi için bkz. İbn Nokta, et-Takyîd, 150-152 (174).

¹²⁵ Ebû Hayseme Zühayr b. Harb hakkında bilgi için bkz. İbn Hibbân, Kitâbü's-sikât, VIII, 256-257; Zehebî, el-Kâşif, I, 326; İbn Hacer, Tehzîb, II, 206-207.

¹²⁶ İbn Hibbân, Zekât, 2 (3231). VIII, 26.

¹²⁷ Ebu'l-Velîd Hişâm b. Abdülmelik et-Tayâlisî hakkında bilgi için bkz. Zehebî, el-Kâşif, III, 210 (6050); İbn Hacer, Tehzîb, VI, 31-32 (8556).

¹²⁸ Hammâd b. Seleme hakkında İbn Maîn, sika, Beyhakî, yaşlanınca hafızasının zayıflaması sebebiyle Buhârî'nin onun rivayetlerini terk ettiğini söylemiştir. İbn Sa'd sika olduğunu bazen münker rivayetleri aktardığını, İclî ve Nesâî de sika olduğunu söylemişlerdir. Zehebî, rivayetleri kanştırdığını belirtmiştir. Bkz. Zehebî, el-Kâşif, I, 208 (1228); İbn Hacer, Tehzîb, II, 10-12 (1767).

¹²⁹ Sâbit b. Esem el-Bünânî'den hakkında bilgi için bkz. Zehebî, el-Kâşif, I, 122 (689); İbn Hacer, Tehzîb, I, 384 (964).

¹³⁰ Enes b. Mâlik hakkında bilgi için bkz. Zehebî, el-Kâşif, I, 92 (484); İbn Hacer, el-İsâbe, 83 (434); a.mlf. Tehzîb, I, 296 (690).

¹³¹ Übey b. Ka'b el-Ensârî hakkında bilgi için bkz. Zehebî, el-Kâşif, I, 53 (230); İbn Hacer, el-İsâbe, 21 (47); a.mlf., Tehzîb, I, 182 (350).

¹³² Tekâsür Suresi (102), I.

¹³³ Buhârî, Rikâk, 10 (6440). (VII, 225).

¹³⁴ Yahyâ b. Saîd el-Kattân hakkında bilgi için bkz. Zehebî, el-Kâşif, III, 243 (6258); İbn Hacer, Tehzîb, VI, 135-137 (8828).

miydi?" diye sordum. Şöyle dedi: "Eve girdiğinde, durur ve 'Âdemoğlunun iki vadi malı olsa, üçüncü vadi (malı) da ister. Âdemoğlunun ağzını ancak toprak doldurur. Biz malı ancak namaz kılınıp oruç tutulması için verdik. Allah, tevbe edenin tevbesini kabul eder' derdi."¹³⁸

f- Ebû Hüreyre Rivayeti

Ebû Mervân el-Usmânî (241/855)¹³⁹ - Abdülazîz b. Ebî Hâzim (184/800)¹⁴⁰ Alâ b. Abdurrahman (132/749)¹⁴¹- Babası (Abdurrahman)¹⁴²- Ebû Hüreyre (58/678) – Rasûlullah (s) şöyle buyurmuştur: "Âdemoğlunun iki vadi malı olsa, o ikisiyle birlikte üçüncüsünü de ister. Âdemoğlunun gönlünü ancak toprak doldurur."¹⁴³ Eseri tahkik eden Elbânî, bu rivayeti sahih olarak değerlendirmiştir.

g- İbnü'z-Zübeyr Rivayeti

Ebû Nuaym (219/834)¹⁴⁴- Abdurrahman b. Süleyman b. Gasîl (171/787)¹⁴⁵- Abbâs b. Sehl b. Sa'd (120/738):¹⁴⁶ Mekke'de hutbe okurken minberde İbnü'z-Zübeyr'in (73/692) şöyle dediğini işittim: Ey insanlar! Nebî (s) şöyle derdi: "Âdemoğlunun altınla dolu bir vadisi olsa, ikincisini ister. İkincisi verilse, üçüncüsünü ister. Âdemoğlunun kamını ancak toprak doldurur. Allah, tevbe edenin tevbesini kabul eder."¹⁴⁷

→

¹³⁵ Mücâlid b. Saîd el-Hemedânî, Şa'bî (Âmir b. Şerâhîl)'den hadis almış, ondan da el-Kattân rivayette bulunmuştur. Onun hakkında, Nesâî zayıf, Ahmed b. Hanbel leyse bi şey', İbn Maîn rivayetiyle ihticâc olunamaz demıştır. Bkz. Zehebî, III, 101 (5356); İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 349-350 (7646).

¹³⁶ Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî el-Himyerî hakkında bilgi için bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, II, 2554; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 44-46 (3588).

¹³⁷ Mesrûk b. Ecda' el-Kûfî hakkında bilgi için bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, III, 117 (5461); İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 396-397 (7787).

¹³⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 55.

¹³⁹ Ebû Mervân el-Usmânî hakkında bilgi için bkz., Zehebî, *el-Kâşif*, III, 59 (5096); İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 201 (7249).

¹⁴⁰ Abdülazîz b. Ebî Hâzim hakkında bilgi için bkz., Zehebî, *el-Kâşif*, II, 191 (3417); İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 435-436 (4789).

¹⁴¹ Alâ' b. Abdurrahman hakkında Ahmed b. Hanbel, sika, İbn Maîn hadisi hucet değil, Ebû Hâtim sâlihu'l-hadis demıştır. Bkz., Zehebî, *el-Kâşif*, II, 347 (4388); İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 415 (6184).

¹⁴² Abdurrahman b. Ya'kûb hakkında bilgi için bkz., Zehebî, *el-Kâşif*, II, 185 (3384); İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 416-417 (4732).

¹⁴³ İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, (thk. M. Nâsiruddîn el-Elbânî, Riyad, 1417), Zühd, 27 (4235).

¹⁴⁴ Ebû Nuaym Fadl b. Dükeyn el-Kûfî hakkında bilgi için bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, II, 367 (4515); İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 368-372 (6360).

¹⁴⁵ Abdurrahman b. Süleyman b. Gasîl, Abbâs b. Sehl'den hadis rivayet etmiş, ondan da Ebû Nuaym rivayette bulunmuştur. Onun hakkında, İbn Maîn, Nesâî, Dârakutnî ve Ebû Zûr'a sika demışlerdir. İbn Hibbân rivayetinde vehme düşüp hata ettiğini söylemiştir. Bkz. İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûhîn*, II, 57; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 163 (3245); İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 351-352 (4529).

¹⁴⁶ Abbâs b. Sehl b. Sa'd es-Sâidî hakkında bilgi için bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, II, 62 (2619); İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 76 (3684).

¹⁴⁷ Buhârî, *Rikâk*, 10 (6438). VII, 225.

Tahâvî'nin aktardığı bir diğer rivayet ise şöyledir: Abdürezzâk (211/826)-Ma'mer (152/769)- İbn Tâvus (132/749)- Tâvus (106/724)- Rasûlullah (s): “Âdemoğlunun iki vadi malı olsa, o ikisiyle birlikte üçüncüsünü de ister. Âdemoğlunun gönlünü ancak toprak doldurur. Allah, tevbe edenin tevbesini kabul eder.” Bilindiği gibi, Tâvus tâbiündandır. Bu sebeple hadis mürseldir.

İncelediğimiz bu haberin, iki farklı şekilde nakledildiğini görmekteyiz. Bazı rivayetlerde, ayet veya ayet gibi anlaşılan ifadeler bulunmaktadır. Ayet olarak algılanan ifadeler taşıyan haberlerin hepsinin senedinde zayıf râvîler bulunmaktadır. Müslim, Zekât, 119'daki rivayet senedindeki, Süveyd b. Saîd, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 368'deki rivayet, senedindeki Ebu'l-Münzir, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 219'daki rivayet senedindeki Hişâm b. Sa'd sebebiyle, Tirmizî, Menakıb, 32'deki rivayet, senedindeki Âsım b. Behdele, İbn Hibbân, Zekât, 2'deki rivayet senedindeki Ebû Muâviye sebebiyle isnad açısından zayıftır. Aynı şekilde, bazı rivayetlerin ifadelerinde sahâbî veya başka bir râvîsinin “*ayet mi bilmiyorum*” şeklindeki tereddütlü ifadelerle aktardığı rivayetlerin hepsinin senedinde de zayıf râvîler bulunmaktadır. Buhârî, Rikâk, 10 ve Müslim, Zekât, 118'deki rivayet senedlerindeki İbn Cüreyc sebebiyle, Müslim, Zekât, 116, Dârimî, Rikâk, 62, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 122, III, 176, III, 272'deki rivayetler senedlerindeki Katâde sebebiyle isnad açısından zayıftır. Toplam 12 adet rivayetten oluşan “ayet veya ayet mi bilmiyorum” tereddüdüyle aktarılan ve sağlam hiçbir isnadı olmayan bu tür haberlerin, mevcut durumlarıyla başlı başına ahkâm ile ilgili konularda bile bir dayanak olup olamayacağı tartışma konusudur. Kaldı ki bu haberde ahkâm ile ilgili bir yön de yoktur. Bu tür bir haberin, tevatürü gerekli kılan Kur'ân ayetinin sübutu gibi bir konuda hiçbir şekilde dikkate alınması mümkün değildir.

Bu haberi hadis olarak aktaran ve değişik sahâbîlerden nakledilen rivayetlerden Müslim, Zekât, 116, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 198, 238 ve İbn Hibbân, Zekât, 2'deki Enes b. Mâlik rivayeti senedlerindeki Katâde, Müslim, Zekât, 117 ve İbn Hibbân, Zekât, 2'deki Enes rivayeti senedlerindeki Harmale b. Yahyâ, Buhârî, Rikâk, 10'daki İbn Abbâs rivayeti, İbn Hibbân, Zekât, 2'deki Câbir ve İbn Abbâs rivayetleri senedlerindeki İbn Cüreyc, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 247'deki rivayet senedindeki Rişdin b. Sa'd, III, 341'deki rivayet senedindeki İbn Lehâ, VI, 55'deki rivayet senedindeki Mücâlid, İbn Hibbân, Zekât, 2'deki Câbir rivayeti senedindeki Ebû Süfyân Talha b. Nâfi' sebebiyle zayıftır. Elbette bu rivayetlerdeki zafiyet aynı değildir. Toplam 13 rivayetin isnadı farklı seviyelerde zayıflık arz etmektedir. Buna karşılık, Buhârî, Rikâk, 10, Tirmizî, Zühd, 27, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 192 ve III, 236'daki Enes b. Mâlik rivayetleri, Buhârî, Rikâk, 10'daki Übey b. Ka'b ve İbnü'z-Zübeyr rivayetlerinin senedleri muttasıl ve sika râvîlerden oluşmakta, dolayısıyla isnad açısından sahihu'l-isnâd olup bunların sayısı da 6 tanedir.

Makalemizde incelediğimiz, toplam 32 rivayetten beş tanesinde haber, ayet olarak, yedi tanesinde ise “ayet mi bilmiyorum” tereddüdüyle aktarılmış olup, hepsinin isnadında farklı seviyelerde zayıf râvîler bulunmaktadır. İncelenen rivayetlerin çoğunda (yirmi tanesinde) haber, Hz. Peygamber'in sözü olarak akta-

nılmaktadır. Bunların on dört tanesi isnadında farklı seviyelerde zayıf râvîlerin olması sebebiyle zayıftır. Altı tanesinin isnadı ise sika râvîlerden meydana gelmekte ve senedleri muttasıldır. 32 rivayetten on iki tanesinin ayet veya ayet mi tereddüdüyle aktarılmasına ve hepsinin isnadının zayıf olmasına karşılık, çoğunun (yirmi tanesinin) haberi, merfû hadis olarak aktarması ve bunların altı tanesinin sağlam rivayetlere sahip olması, isnad yönüyle haberin merfû hadis olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Ayrıca sağlam isnada sahip olan altı haberi, aynı paraleldeki zayıf isnada sahip olan diğer on üç haberin mütâbaat ve şâhid olarak teyit edeceği de göz ardı edilmemelidir. Sened tablosunun ortaya koyduğu bir başka gerçek de, haberi, merfû hadis olarak aktaran sahâbî râvîlerden Enes b. Mâlik, Übey b. Ka'b ve İbn Abbâs'dan aynı haberin, ayet veya ayet mi tereddüdüyle de aktarılmış olmasıdır. Bu durum, aradaki râvîlerin rivayette yeterli olamamaları sebebiyle yanlış rivayet etmiş olabileceklerini de akla getirmektedir. Muhteva yönüyle iki farklı durum arz eden rivayetlerin, aynı hadis musanniflerince aktarılmış olması da üzerinde durulması gereken bir diğer husustur. Söz konusu rivayetlerin bulunduğu kaynaklara baktığımızda, gerek Buhârî'nin (Rikâk, 10) gerekse Müslim'in (Zekât, 116)'da tahrîc ettikleri haberi, merfû hadis olarak aktaran rivayetlere öncelik vererek, bu şekilde tercihlerini yansıttıkları düşünülebilir. Peki, böyle bir haberin (ayet olarak yansıtan rivayetlerini) eserlerine almaya neden ihtiyaç duydular? Hadisleri konularına göre tasnif eden musanniflerin eserlerine baktığımızda, bu haberi, bir Kur'ân ayeti olarak kaydetmeleri gereken Kur'ân, kıraat gibi bölümler yerine, rikâk, zühd, zekât ve menâkıb bölümlerine almışlardır. Şayet ayet olduğu kanaatinde olsalardı, bu rivayetleri söz konusu bölümlere kaydetmeleri gerekirdi. Bu durumda, acaba sadece sened tenkidıyla yetinip, metin tenkidini ihmal mi ettiler sorusu akla gelmektedir.

II- RİVAYETLERİN METİN TAHLİLİ VE DEĞERLENDİRMESİ

Bu konudaki rivayetlerin yer aldığı kaynaklarda takip edilen üslûba dikkat edildiğinde bazı durumların dikkat çektiği görülmektedir. Müslim, Enes (r.a.)'den aktardığı birinci ve üçüncü rivayette bunu Rasûlullah'ın (s) sözü olarak tahrîc etmiş, aynı sahâbînin aktardığı ikinci ve İbn Abbâs'dan naklettiği dördüncü rivayette, *'bu ona nazil olan bir ayet mi yoksa kendi sözü mü bilmiyorum'* dediklerini kaydetmiştir. Hadislerin bu sıralamasını, Müslim'in hadisleri tertip üslûbuna¹⁴⁸ göre değerlendirirsek, onun en sağlam olarak değerlendirip ilk sırada kaydettiği Enes hadisine göre bu, Peygamber (s)'in sözüdür. Diğer rivayetlerdeki sahâbîlerin tereddütlü ifadeleri sahih olsa bile, sahâbî râvîlerin çoğu "bu ayettir" dememişlerdir. Yani onlar bile, bu ayettir diye kesin bir ifadeyle nakletmemişlerdir. Esas itibarıyla bu rivayetler haber-i vâhid olması sebebiyle zan ifade etmektedir. İlk râvîlerinin tereddüdü bu zanni, daha da zayıf bir konuma indirgemektedir. Zaaf

¹⁴⁸ Bkz. Müslim, *Sahîhu Müslim*, I, 5.

içinde zaaf içeren bu rivayetlere dayanarak, bunun ayet olduğu iddiası nasıl ileri sürülebilir?

İbn Arabî, Nevevî ve Mübârekpûrî, hadisin bu yönü hakkında bir değerlendirme yapmamışlardır.¹⁴⁹ Osman Keskiöğlü, Müslim'in böyle bir rivayeti eserine niçin aldığı sorusuna “muhaddislerin ilm-i rivayette tuttıkları bir usûl vardır. Ona uyarak bunu da yazmıştır. Nice zayıf rivayetler, hatta mevzu sözler naklolunmuştur. Fakat erbabı seçip meydana çıkarır. Muhaddis yazar, nakd-i rical ayırır. Nice rivayetler reddolunmuştur” demiştir.¹⁵⁰

Ebû Mûsâ el-Eş'arî rivayetini dikkatle okuduğumuzda¹⁵¹ şunu görmekteyiz: O, gerek âdemoğlunu iki vadi dolusu malı olsa rivayetini naklederken gerekse “*Ey iman edenler, niçin yapmadığınız şeyleri söylüyorsunuz...*” rivayetlerinin geçtiği sureleri “uzunluk ve şiddette Berâe suresine benzettiğimiz bir sure okuyorduk...”, “Müsebbihât surelerine benzettiğimiz bir sure okuyorduk...” derken nefs-i mütekellim meâl-gayr siygasını (çoğul birinci şahıs kipini) kullandığı halde, unutmadan bahsederken “**bana** unutturuldu...” diyerek, nefs-i mütekellim vahde siygasını (tekil birinci şahıs kipini) kullanması oldukça dikkat edilmesi gereken bir özellik taşımaktadır. Okumalardan bahsederken **biz** diye konuşan Ebû Mûsâ'nın unutmadan bahsederken sahabeyi de içine alacak şekilde bize unutturuldu, demeyip özellikle **bana unutturuldu** demesi bir nesh veya insâ¹⁵² olayından değil, kendisinin unutmamasından bahsettiğini göstermektedir.¹⁵³ Tavsiyelerinin başında, Basra kurrasına hitap ederken “Kur'ân'ı okuyunuz, kalplerinizin katılaşmaması için

¹⁴⁹ Bkz. İbn Arabî, Muhammed b. Abdillâh, *Âridatü'l-ahvezî fî şerhi't-Tirmizî*, I-XII, Mısır, 1350, XIII, 204; Nevevî, *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim ibni'l-Haccâc*, I-XVIII, Beyrut, 1972, VII, 139-140; Mübârekpûrî, Muhammed, *Tuhfetü'l-ahvezî bi şerhi Câmii't-Tirmizî*, I-X, Kahire, 1963, X, 294-295.

¹⁵⁰ Keskiöğlü, Osman, *Nüzûlundan Günümüze Kur'ân-ı Kerim Bilgileri*, (TDV Yayınları, Ankara, 1989), 313.

¹⁵¹ Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Abdullâh b. Kays, Müslüman olduktan sonra bir rivayete göre Habeşistan'a hicret etmiş, çoğunluğun bildirdiğine göre ise, kendi kabilesinin yanına dönmüştür. Hayber fethinin gerçekleştiği günlerde (h. 7. yılda) Habeşistan hicretinden dönen Ca'fer b. Ebî Tâlib'in kafilesiyle birlikte Medine'ye dönmüştür. Hz. Peygamber (s), onu Zebid, Aden gibi Yemen şehirlerine vali olarak görevlendirmiştir. Hz. Ömer ise Basra valiliğine tayin etmiştir. Hz. Osman tarafından Kûfe valiliği ile görevlendirilmiştir. Hz. Peygamber'le beraberliği az olmuşsa da, sahabenin ileri gelenlerinden birisi olmuştur. Bkz. Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakât ve'l-âsâr*, I-VI, thk. Tayyar Altıkulaç, İstanbul, 1995, I, 121-122; İbn Abdilber, Yusuf b. Abdullâh, *el-İstîbâ fî ma'rifeti'l-ashâb*, thk., A. Muhammed el-Bicâvî, I-IV, Kahire, IV, 1763; İbnü'l-Esir, Ali b. Muhammed, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, I-VII, Kahire, 1970, VI, 306, 307; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 821. Güzel Kur'ân okumasıyla meşhur olan bu sahâbînin, Hz. Peygamberle beraberliklerinin sürekli olmadığına, uzun süre ondan ayrı kaldığına –daha yeni nazil olan ayet ve sureleri tam takip edip edememesi açısından- dikkat edilmelidir.

¹⁵² İnsâ, inen bir ayetin unutturulması anlamına gelmektedir. Nitekim nesh ayetinde şöyle buyurulmuştur: “*Biz herhangi bir ayeti nesheder veya unutturursak, ondan daha hayırlısını veya benzerini getiririz...*” Bkz. Bakara suresi (2), 106.

¹⁵³ Burada, şayet Ebû Mûsâ bu ayet veya sureleri unutmuşsa, niçin “ben unuttum” demediği sorulabilir. Çünkü Peygamber (s), bir kimsenin, şu ayetleri unuttum demesinin kötü bir üslup olduğunu, unutturulduğunu söylemesinin daha uygun olacağını belirtmiştir. Bkz. Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 26 (5039).

Kur'ân okumayı uzun süre terk etmeyiniz.” demesi de, sözün bağlamının daha iyi anlaşılması açısından göz ardı edilmemelidir. Bu rivayetten, bir surenin neshi veya insâsı değil, kendisinin yeterince meşgul olmadığı için bazı sureleri unuttuğunun anlaşılması daha doğru olsa gerektir. “Bu sureyi bilen ve okuyan yalnız Ebû Mûsâ el-Eş'arî değildi. Sair ashab da bu sureyi biliyorlardı ve okuyorlardı. Ebû Mûsâ'nın bu sureyi unutmaması ve onun yalnız bir ayetini hatırlaması pek muhtemeldir. Fakat onun bu sureyi unutmaması haiz-i ehemmiyet değildir. Çünkü onun unutmamasıyla bütün ashabin da onu unutmaması icap etmez. Hakikat bu merkezde iken, Ebû Mûsâ el-Eş'arî de dâhil olduğu halde ashabdan hiçbiri böyle bir sureden bahis veya ona nazar-ı dikkati celbetmemiştir. Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Hz. Ebû Bekr'in devrinde Kur'ân tedvin olunuyorken Zeyd'e müracaat ederek böyle bir sure bildiğini söylememiş yahut Hz. Osman'ın devrinde ashabdan bir çoğunun Zeyd'e yardım ettikleri sırada böyle bir şeyden bahs olunmamıştır.¹⁵⁴ Bu rivayette, bazılarının anladığı gibi, nesh veya insâ söz konusu olsaydı, bunun için “nesholundu” veya “bize unutturuldu” diyebilirdi.

Ebû Mûsâ, unuttuğunu söylediği müsebbihata benzeyen surelerden birinde, “*Ey iman edenler niçin yapmadığınız şeyleri söylersiniz. Bu şahitlik olarak üzerinize yazılacak, sonra kıyamet gününde ondan sorulacaksınız*” ayetinin geçtiğini söylüyor. Hâlbuki Kur'ân'da, bu lâfızları tam olarak ihtiva eden bir ayet bulunmamaktadır. Ancak Ebû Mûsâ rivayetinde geçen lâfızların ilk cümlesi, “*Ey iman edenler niçin yapmadığınız şeyleri söylersiniz*”¹⁵⁵ ayetinde geçmektedir. Onun rivayetinin devamında gelen öz itibarıyla (Allah katında bunun bir vebal olacağı ve hesabının verileceği) anlamındaki ifade ise, bir sonraki ayette (Yapmayacağınız şeyi söylemeniz, Allah'ın huzurunda ne büyük kabahattir) içerik olarak geçmektedir. Belki de, Hz. Peygamber (s), “*Ey iman edenler niçin yapmadığınız şeyleri söylersiniz*” ayetini okuduktan sonra, devamının içeriğine uygun bir şekilde, ayetin tefsiri sadedinde, “bu şahitlik olarak üzerinize yazılacak, sonra kıyamet gününde ondan sorulacaksınız” buyurmuşlardır. Hz. Peygamberin bu tür açıklamalar yaptığı bilinen bir durumdur. Ayrıca bu ayetlerin bulunduğu Saf suresi, (سج) lâfzı ile başlamaktadır. Yani bu sure, müsebbihat diye adlandırılan surelerdendir. O halde bu rivayet, Kur'ân'da bir eksiklik olduğunu belirtmemekte, aksine kendisinin de itiraf ettiği gibi, Ebû Mûsâ'nın unuttuğunu ve ayeti yanlış hatırladığını ifade etmektedir.

SÜİFD / 22

26

Ebû Mûsâ ile ilgili olarak verdiğimiz bilgilerde dikkat çeken diğer bir husus, onun Hz. Ömer zamanında valilik yaptığı gibi, Hz. Osman zamanında da Kûfe gibi birçok siyasî kanşıklığın olduğu, siyasî iktidara muhalefetin merkezi olan bir yere vali olarak tayin edilmesidir. Şayet onun, Hz. Osman'ın çoğalttığı nüshaya bir itirazı olsaydı, böyle problemlili bir yere vali tayini mümkün olur muydu? Bu, ateşle

¹⁵⁴ Doğrul, Ömer Rıza. *Kur'ân Nedir*, 2. bsk., Ankara, 1967, s. 56.

¹⁵⁵ Saf suresi (61), 2-3.

benzinle gitmekten farksız olurdu. Bu durum, Nöldeke ile Schwally'nin de dikkatini çekmiştir.¹⁵⁶

Bu hadisi değerlendiren Ebû Bekr el-Bakillânî (403/1012) ise, bu rivayetin asılsız olabileceğini veya gerçekten bir ayet olup tilâvetinin mensûh olabileceğini söylemiştir.¹⁵⁷ Doğrusu bu izah, ortadaki problemi yeterince açıklamamaktadır.

Mustafa Zeyd, Müslim, Zekât, 118 (1049)'deki, “Âdemoğlunun bir vadi dolusu malı olsa, onun kadar daha olmasını ister. Âdemoğlunun gönlünü ancak toprak doldurur. Allah, tevbe edenin tevbesini kabul eder.” rivayetini, tilâveti ve hükmü mensûh olan ayetler çerçevesinde değerlendirmektedir. İbn Abbâs'ın rivayetin sonundaki, bu Kur'ân'dan bir ayet mi değil mi bilmiyorum şeklindeki tereddüdünü aktarır.¹⁵⁸

Kırbaçoğlu, kaybolduğu ileri sürülen ayetler arasında “Âdemoğlunun iki vadi dolusu malı olsa, üçüncüsünü de ister” rivayetinin olduğuna işaret etmektedir.¹⁵⁹ Nöldeke ve Schwally ise, bu rivayetin Kur'ân ayeti olamayacağını söylemişlerdir.¹⁶⁰

İbn Cerîr ise, şöyle demektedir: Nesh, helâlin harama, haramın helâle, mubahın yasağa, yasağın mubaha dönüştürülmesinde olur. Bunlar ise, emir, nehiy, yasaklama ve mutlakın (tahsisi), men ve mubah kılmada söz konusu edilir. Haberlerde ise, nâsîh ve mensûh olmaz.”¹⁶¹ “Şer” bir delil ile dinî bir hükmün kaldırılması, olarak tarif edilen nesih, tariften açıkça anlaşılacağı gibi, sadece hükümlerde olur... Şu veya bu konuda verilmiş haberlerde nesih düşünülemez; aksi vârid olduğu takdirde haber sahibinin yalancı olması gerekir ki, buna da alken ve naklen imkân tasavvur olunamaz.” Kur'ân-ı Kerîm'in iki ayeti bize bu konuda ışık tutar: “Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir”, “Allah'tan daha doğru sözlü kim vardır?”¹⁶² Bu rivayette, neshin cereyan edeceği bir durum söz konusu değildir. Bir haberdir. Dolayısıyla böyle bir haberin mensûh bir ayet olduğunu düşünmekten çok, -sahâbî râvînin tereddütünü de dikkate alarak- nebevî veya kutsî hadis olabileceğini düşünmek daha mantıklı olsa gerektir.

Bu haberin inceleyebildiğimiz rivayetlerinin, metinlerinde dikkat çekecek seviyede anlam farklılığı görülmektedir. Durumun daha rahat görülebilmesi için

¹⁵⁶ Bkz., Nöldeke, Theodor ve Schwally, Friedrich, *Kur'ân Tarihi*, (Çev., Muammer Sencer, İstanbul, 1970), 139.

¹⁵⁷ Ebû Bekr Bakillânî, Muhammed b. Tayyîb, *Nüketü'l-intisâr li nakli'l-Kur'ân*, thk., Muhammed Zağlûl Sellâm, İskenderiye, 1971, 96-97.

¹⁵⁸ Bkz. Mustafa Zeyd, *en-Nesh fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, I-II, Dâru'l-Vefâ', 2. bsk., Mansura, 1987, I, 282.

¹⁵⁹ Bkz., Kırbaçoğlu, M. Hayri, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu, Ankara, 2000, 320. Benzer bir tespit için bkz., Samiş, İbrahim, *H. Muhammed'i Doğru Anlamak*, (I-II, Konya, 2005), I, 268-269.

¹⁶⁰ Bkz. Nöldeke, Schwally, age., s. 57.

¹⁶¹ Bkz. İbn Cerîr et-Taberî, Muhammed, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, I-XXX, 3. bsk., Kahire, 1954, I, 475; İbn Kesîr de, İbn Cerîr'in böyle dediğini nakletmektedir Bkz. İbn Kesîr, İsmail, *Muhtasarı tefsîri İbn Kesîr*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, I-III, 7. bsk., Beyrut, 1981, I, 103.

¹⁶² Nisâ' suresi (4), 87, 122; Aydemir, Abdullah, “Mensûh Ayetler”, *Diyanet Dergisi*, (Ankara, 1988), c. XXIV, s. 62.

bunları ve rivayet sayılabildiğini, senedindeki özellikleriyle birlikte sıralayacak olursak, şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır: (A: Ayet olarak nakledilen rivayeti, A?: Ayet şüphesi ile nakledilen rivayeti, Sî: sahîhu'l-isnad hadisi, Zî: isnadı zayıf olan hadis göstermektedir. Her bir rivayet için bunlar tekrar verilmiştir.)

- Bir vadisi olsa A
- Bir vadi malı olsa A, A?, A?, Zî, Zî.
- İki vadi malı olsa A, A?, A?, A?, A?, A?, Zî, Zî, Zî, Zî, Zî, Dî, Sî.
- Bir vadi altını olsa A, Zî, Zî, Zî, Sî, Sî, Sî, Sî.
- İki vadi altını olsa Sî
- Bir vadi hurmalığı olsa Zî
- İki vadi hurmalığı olsa Zî.
- İki vadi altını ve gümüşi olsa ... A.

Şayet bazı rivayetlerde aktarıldığı gibi bu haber bir ayet olsaydı, aralarında ciddi lâfız farkları olan sekiz ayrı metinle mi nakledilirdi? Bu kabul edilebilir bir şey değildir. İsnadı sahih olan rivayetlere baktığımızda, bu altı rivayetin dört tanesinin metninde “*Âdemoğlunun bir vadi altını olsa...*” bir tanesinin metninde, “*...iki vadi altını olsa...*” bir tanesinin metninde ise, “*...iki vadi malı olsa...*” ibaresinin geçtiği görülmektedir. Bütün bunlar göz önüne alınca, bu haberin, “*Âdemoğlunun bir vadi altını olsa...*” ifadeleriyle başlayan sahih isnadla aktarılan bir hadis olabileceği ihtimali ağırlık kazanmaktadır. Übey b. Ka'b'dan aktarılan bir rivayet, hadisin bazı sahâbî ve râvîlerce neden yanlış anlaşıldığına da ışık tutmaktadır. Bu rivayette Übey şöyle demektedir: “*Çokluk kuruntusu sizi öylesine oyaladı ki.*”¹⁶³ *suresi nazil oluncaya kadar, biz bunu Kur'ân'dan bir ayet zannediyorduk.*¹⁶⁴ Übey, bunu çoğul kipi ile söylediğine göre, bu konuda yanlış kanat sahibi olanın sadece Übey olmadığı da anlaşılmaktadır. Acaba bu yanlış anlamanın bir başka sebebi olabilir mi? Ebû Vâkid el-Leysî'den nakledilen bir rivayete göre, o şöyle demiştir: *Vahiy nazil olduğu zaman, Rasûlullah (s)'a giderdik, o bize bildirirdi. Bir gün bize dedi ki: “Allah Azze ve Celle şöyle buyurdu: Namaz kılınıp zekât verilmesi için biz, mal verdik. Âdemoğlunun bir vadi (malı) olsa, ikincisinin de olmasını ister. İkincisi olsa, üçüncüsünün de olmasını ister. Âdemoğlunun kamını ancak toprak doldurur. Sonra Allah, tevbe edenin tevbesini kabul eder.”*¹⁶⁵ Bunun Kur'ân'dan bir ayet olmadığı anlaşıldığına göre, kutsî hadis olabileceğini,¹⁶⁶ Hz. Peygamberin hem ayeti hem de kutsî hadis

¹⁶³ Tekâsür Suresi (102), 1.

¹⁶⁴ Buhârî, Rikâk, 10 (6440), (VII, 225).

¹⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 219. Aynı rivayet için bkz. Süyûtî, *el-İtkân*, II, 719.

¹⁶⁶ İbn Hacer de, bu rivayetten hareketle, bunun bir ayet veya kutsî hadis olabileceğini, ayet ise Tekâsür suresi ile tilâvetinin nesholdüğünü söylemiştir. Bkz., İbn Hacer, *el-Askalânî, Fethu'l-bârî*, I-XIII, Bulak, 1300, XI, 219-220. Halbuki, Übey rivayeti, bunun yanlışlıkla ayet zannedildiğini –aslında ayet olmadığını– dolayısıyla bir nesh durumunun söz konusu olmadığını açıkça ifade etmektedir. Aynı de, Tekâsür suresi ile, bu haber arasında bir zıtlık bulunmadığını, bu sebeple onun tarafından neshinin söz konusu olmadığını belirtmiştir. Bkz., Aynî, *Bedrüddîn, Umdetü'l-kârî*, I-XI, Âmire, 1308, X, 597.

aktarılan, “Allah Teâlâ buyuruyor ki...” şeklinde aktarmasından hareketle, bazı sahâbîlerin bunu tam ayırt edememeleri sebebiyle, bir ayet gibi anlamış olabilecekleri ihtimalini düşündürmektedir. Bütün bu tespitler sonucunda bu ifadenin ayet olmadığı kesindir. Ağırlıklı olarak kaynaklar merfû hadis olabileceğini ortaya koymaktadır. Elimizde teyit edecek güçlü argümanlara sahip olmamakla birlikte, bunun kutsî hadis olma ihtimali de bulunmaktadır.

Nitekim merfû olarak aktarılan bir hadis, başka bir rivayetinde aynı mu-
sannif tarafından kutsî hadis olarak aktarılabilmektedir. Verilecek bir iki örnek konuyu daha iyi açıklayacaktır. “Allah, iyilik ve kötülükleri tespit etmiş, sonra bunları açıklamıştır. Kim bir iyilik yapmaya niyet eder de yapmazsa, Allah ona tam bir iyilik yazar. İyiliğe niyet eder de onu yaparsa, Allah ona on katından yedi yüz katına kadar, hatta daha fazlasını (sevap olarak) yazar. Kim de bir kötülüğe niyet eder de yapmazsa, Allah ona tam bir iyilik sevabı yazar. Ona niyet edip de onu yaparsa, Allah ona tek bir kötülük günahı yazar” hadisini Buhârî, İbn Abbâs ve Ebû Hüreyre tari-
kiyle kutsî hadis olarak tahrîc etmiştir.¹⁶⁷ Müslim ise, üçü de Ebû Hüreyre tarikiyle gelen rivayetlerin ikisini kutsî hadis olarak,¹⁶⁸ birisini ise merfû hadis olarak tahrîc etmiştir.¹⁶⁹ Tirmizî, aynı rivayeti kutsî hadis olarak tahrîc etmiş, Ahmed b. Hanbel ise, ikisi de İbn Abbâs kanalıyla gelen rivayeti bir yerde merfû hadis olarak, diğer yerde ise kutsî hadis olarak tahrîc etmiştir.¹⁷⁰ Nesâî'nin tahrîc ettiği bir rivayette ise, durum daha ilginçtir. Ebû Saîd'in Rasûlullah'tan onun da Allah Teâlâ'dan rivayetine göre “Oruç benim için (yapılan) bir ibadettir. Onun mükâfatını bizzat ben veririm...” buyurmaktadır.¹⁷¹ Ebû Hüreyre tarikiyle nakledilen bir sonraki rivayette ise, aynı hadis Rasûlullah'tan merfû bir haber olarak nakledilmektedir.¹⁷² Peki, Peygamber (s)'in “Oruç benim için (yapılan) bir ibadettir. Onun mükâfatını bizzat ben veririm...” demesi mümkün müdür? Bu bir gerçeği ortaya koymaktadır ki, o da bazen râvîlerin hadisleri aktarılan Allah'a nispet edilecek bir sözü, yanılarak veya dikkatlerinden kaçarak Peygamber (s)'e nispet edebildikleridir. Bunun tersinin olması da muhtemeldir.

Nitekim Hz. Peygamber (s)'in, “Benden Kur'ân'dan başka bir şey yazmayın. Kim benden, Kur'ân dışında bir şey yazmışsa onu imha etsin”¹⁷³ buyurması, risaletin

¹⁶⁷ Buhârî, Rikâk, 31 (6491), VII, 239; Tevhîd, 35 (7501), VIII, 250.

¹⁶⁸ Müslim, İmân, 203 (128), 204, I, 117.

¹⁶⁹ Müslim, İmân, 206 (130), I, 118.

¹⁷⁰ Tirmizî, Tefsir, 7 (3084), V, 50-51; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 227'de merfû olarak, I, 279'da kutsî hadis olarak tahrîc etmiştir. Bu rivayetle ilgili bir değerlendirme için bkz. Kırbaoğlu, M. Hayri, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, 4. bsk., Ankara, 1999, s. 247-248.

¹⁷¹ Nesâî, Sıyâm, 42 (2213), IV, 162.

¹⁷² Nesâî, Sıyâm, 42 (2214, 2216).

¹⁷³ Müslim, Zühd, 72; Dârimî, Mukaddime, 42; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 12, 21, 39. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, konu ile ilgili şu tespitlerde bulunmaktadır: Hadis yazımından nehiy, Kur'ân'la kaşması endişesi olduğu dönemdedir. Bunun olmadığı dönemde ise, hadis yazımına izin verilmiştir. Bazıları ise, Kur'ân'la kaşıp, okuyanın onları ayetlerle kaştırmaması için, hadislerin Kur'ân'la aynı sayfaya yazılması nehyedilmiştir demişlerdir. Bkz. Müslim, *Sahîh*, IV, 2298, 2. dipnot.

ilk döneminde Kur'ân ile hadislerin karıştırılma endişesinin böyle bir önlem alma-ya yol açtığını düşündürmektedir. Çünkü Peygamber (s)in, daha sonra hadislerin yazılmasına izin verdiği gibi, Kur'ân dışında da Medine Vesikası'nı, kabile reislerine, krallara gönderdiği davet mektuplarını yazdığını bilmekteyiz.

Sahâbîler farklı yaşlarda İslâm'a girdiler. Kur'ân'ı erken yaşlarda ezberleyip, ezberleri oldukça sağlam olanlar olduğu gibi, ileri yaşlarda Kur'ân'ı ezberleyen veya ezberleri sağlam olmayan, bazı ayetlerle hadisleri karıştırırların olması da kuvvetle muhtemeldir. Şüphesiz saygın bir konumu olan sahâbîlerin de bir insan olduğu, dolayısıyla yanılacakları unutulmamalıdır.

SONUÇ

İnsanın mala düşkünlüğünü vurgulayan rivayetin ayet olduğunu veya ayet olma ihtimalini nakleden rivayetlerinin tümünün isnadı zayıftır. Sadece mütevâtir rivayetlerle tespit edilen Kur'ân'daki bir ayetin, bu tür zayıf haberlerle sübutu söz konusu olamaz. Bu haberi merfû hadis olarak aktaran rivayetlerinin zayıf isnadlı olanlarının yanında, isnadı sahih olanları da bulunmaktadır. Ayet olduğunu veya ayet olma ihtimalini aktaran on iki zayıf isnadlı rivayete mukabil, merfû hadis olarak nakleden yirmi dört rivayet bulunmaktadır. Onların altı tanesinin isnadı sağlamdır. Bazı sahâbî râvîlerden o, hem ayet hem de merfû hadis olarak nakledilmiştir. Aynı sahâbî râvî tarafından nakledilen rivayetler arasında bile lâfız farklılıkları görülmektedir. Bu rivayetlerin arz ettiği çelişkiyi, Buhârî, Rikâk, 10'da bulunan rivayette Übey (ra)'in, *"Tekâsür suresi nazil olana kadar biz bunu bir ayet zannedyorduk,"* demesi açıklamaktadır. Demek ki sahabeden bir kısmı, önceden ayet zannettikleri bu hadisin gerçek durumunu, Tekâsür suresi indiğinde yapılan bir açıklama ile öğrenmiş olmalıdırlar. Ayrıca rivayet edilen haberlerin metninde yer alan, Âdemoğlunun sahip olacağı dünyalık ile ilgili olarak sekiz ayrı şeyden bahsedilmesi de, bunun bir ayet değil mana ile rivayet edilen bir hadis olduğunu teyit etmektedir. Zaten rivayetlerin büyük çoğunluğunda bu merfû bir hadis olarak kaynaklarda zikredilmiştir. Muhaddislerin *"Âdemoğlunun bir vadi altını olsa"* rivayetini, zekât, rikâk, zühd ve menâkıb bölümlerinde tahrîc ettikleri halde, Kur'ân ve tefsir gibi bölümlerde zikretmemiş olmaları, bu rivayetleri ayet olarak değerlendirmedikleri şeklinde anlaşılabilir.

Ebû Mûsâ el-Eş'arî, bir sureyi okuduklarını belirtirken çoğul kipini kullanmış, unutturulmadan bahsederken, kendisine unutturulduğunu söylemiştir. Şayet bir sure ve ayetin Mushafa yazılmadığı gibi bir kanaate sahip olsaydı, bunu açıkça dile getirebilirdi. Nitekim onun okuduğu iki ayetten ikincisini karıştırdığı görülmektedir. Bu tür unutma ve yanılma -günümüzde hafızlarda görülebildiği gibi- her sahâbî için de söz konusu olabilir. Bir art niyet taşımadıkça da, günümüzde yanılan hafızları itham etmediğimiz gibi, onların ithamı da gerekmez. Hatta bazı ayetleri hadis, bazı hadisleri ayet zannetmeleri de mümkün görünmektedir. Onları bu günün eğitim imkânlarına göre değil, o dönemin şartlarına göre -bir kısmının yazı bilmemeleri, yazı malzemesinin kıt olması, birçok toplumsal çatışma ve savaşların olması gibi- değerlendirirsek bu tür rivayet farklarını da bir ölçüde tabî karşılamak

mümkündür. Ama bu durum bizi, intikal eden bilgilerdeki çelişkileri incelemekten, gerektiğinde tenkit etmekten alıkoymamalıdır. Özellikle bu durum, Kur’ân metni gibi son derece hassas olmamız gereken bir konuda ise.

Bu tür bir ayetin olduğunu ve sonradan neshedildiğini bildiren rivayetler de pek tutarlı görünmemektedir. Çünkü nesh, helâl, haram, emir, nehiy ve mu-bah kılma gibi ahkâmla ilgili konularda söz konusudur. Bu rivayet gibi konularda neshi gerektiren bir şey olmadığı gibi, insanların dünyalıklara düşkünlüğü konusunda bir değişim de olmamıştır. Bu bir haberdir ve haberlerde de, usulcülerin söylediği gibi nesh söz konusu değildir. Burada sahabeden kaynaklanan bir algı-lama hatası olduğu, hadisin ayet gibi algılandığı sonucuna ulaşmış bulunuyoruz. Nitekim verdiğimiz bazı örneklerde kutsî hadisin merfû hadis, merfû hadisin kutsî hadis olarak, bazen bu çelişkili rivayetlerin aynı sahâbî kanalıyla bile aktarılabildiğini tespit etmiş bulunmaktayız.

Bu rivayetlerde karşılaştığımız problemin temeli, Kur’ân’ın, kutsî ve merfû hadislerin ashaba intikal ettiği kaynağın aynı kimse yani Peygamber (s) olmasına dayanmaktadır. Bu algılama hatasının kaynağı sahabe veya sonraki râvîler olabilir. Onlar ellerinden geldiğince dinî nasları aktarmaya çalışmışlardır. Onlardan günümüze kadar gelen hadisçilerin de bu malzemeyi tetkik ve tahkik etmeleri zaten tabîî görevleridir.

“ÂDEMOĞLUNUN İKİ VADİ MALI OLSA” RİVAYETİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

-Kur'ân'da Eksiklik İddiaları Bağlamında-

A CRITIQUE OF NARRATION OF “IF THE SON OF ADAM WERE TO POSSESS TWO VALLEY OF RICHES”

-In Connection with the Claims of Deficiency in the Qur'an-

Adil YAVUZ

Some People claimed that some verses were not included in the current edition of the Qur'an. The Qur'an was not only transmitted orally but also in written form during the lifetime of the Messenger. This article aims to examine one hadith that is frequently cited in the context of this debate. This hadith is as follows:

“If the son of Adam (the Human being) were to possess two valleys of riches, he would wish for a third one, for nothing can fill the belly of Adam's son except dust and Allah forgives him who repents to Him.” Some narrators added that: I do not know whether this saying was quoted from the Qur'an or not. Ubay b Ka'b said that “We considered this as a verse from the Qur'an till the Sura (beginning with) “The mutual rivalry for piling up of worldly things diverts you.” (The Qur'an, 102/1) was revealed. In some hadith collections, it is mentioned that this expression is a verse from Qur'an. But in some other hadith collections, it is mentioned that it is a hadith of Prophet Muhammad (peace be upon him). What is the truth? This study examines the subject whether it is a verse from the Qur'an or a hadith of the Prophet.

Keywords: Claim of deficiency, Son of Adam, Two valleys of riches, hadith collection, authenticity.

تقييم رواية “لو كان لابن آدم واديان من مال”

- في إطار مزاعم النقص في القرآن -

هناك بعض الناس إدعوا بأن بعض الآيات غير موجودة في المصحف الذي بأيدينا اليوم. مع العلم أن القرآن لم يُروا شفويا فحسب، بل روي مكتوبا في عهد النبي ﷺ. وهذا المقال بحث عن حديث كثيرا ما يذكر في هذه المناقشات. هذا الحديث هو: “لو كان لابن آدم واديان من مال لا يتغي ثلثهما. لا يملأ جوف ابن آدم إلا التراب. ويتوب الله علي من ثاب”. وزاد بعض الرواة قول “فلا أدري من القرآن هو أم لا؟”، ونقلوا عن أبي أنه قال: كنا نرى هذا من القرآن حتى نزلت “أهاكم التكاثر”. وورد في بعض المصادر الحديثية بأن هذه آية من القرآن، وفي بعضها الآخر بأنها حديث محمد عليه السلام. وهذا المقال يبحث عن مصدر هذا الحديث. فما هي الحقيقة؟ وهذا المقال يبحث عما هل هي آية من القرآن الكريم أم حديث نبوي.

الكلمات المفتاحية: إدعاء التحريف، ابن آدم، واديان من مال، مصادر الحديث

النبوي، الأصالة.